

Kunnafoni jɛlenw jɛɲɔgɔnya kan

Sidibela Kadija Awudu
Bayɛɛmabaga : Tumani Yalam Sidibe

éditions Jamana

20007
CFA

Kunnafoni jelenw jenogonya kan

Sidibela Kadija Awudu
Bayeɓmabaga : Tumani Yalam Sidibe

—Maibe Lebbel—

Jɛgen ni nataliye dilanbaga : Amadu SIDIBE

Jamana gafe dilanda
Bataki kɛsu 2043 Bamako (Mali)
Nɛgɛjuru : 22 62 89 - Fakisi : 22 76 39

Depo lɛgali 1994 san kalo 3 filanan
Mali jamana ka gafemarayoro Bamako
Gafe gale bosan 1994
Jamana gafedilanda
ISBN 2-910454-03-7

A yamaruya tɛ jamana si bolo ka gafe bɛɛ walima a fan dɔ labugun, k'a sɛbɛn, k'a bayɛlɛma, k'a bɛn a hakilinan taabolo ma. Sɛbɛn in bayɛlɛmani, sira o sira fɛ, ka soro a tigiya sɛbɛntigiw ka yamaruya t'i bolo, o kɔnnen don.

FOLIW KA SE

Olandi jamana ka lasigidenso ma ani, kɛrɛnkɛrɛnya la a ka "sekeretɛri" folo, o min y'a seko bɛɛ kɛ walasa cɛ-ni-musoya kɔnɔkɔgafe in ka labo.

N b'a fo baarabaw kanma a ye minnu kɛ musow ka yɛrɛ-la-walanwalanni sabatili la, kɛrɛnkɛrɛnɛnya la, Mali musow. Nin yɔrɔ in na, an ka waleɲumandɔn bɛɛ bɛ se a ma. N ka foli bɛ se baara jɛkulu mɔgo bɛɛ ma, olu fɛn o fɛn ye ɲininkali ketaw ɲɛɲini ani k'u jaabiw labɛn. Olu ye :

- Jalola Adama Jakite, musow ladamubaa, ka bo IEC la duw lakanna baarada la (AMPPF)
 - Turela Nana Sisɛ, muso lajigindɔgotɔrɔ muso ka bo duw lakanna baarada (AMPPF) la.
 - Jalo Afisatu, baara bolodabaga don duw ka kɛnɛya ɲɛɲini baarada la (DSFC)
 - Mayigala Ami Kulibali, muso lajigindɔgotɔrɔ muso don Badalabugu PMI la.
 - Babila Fanta Mayiga, muso lajigindɔgotɔrɔ muso don Sogoniko muso lajiginyɔrɔ la.
 - Lanagabaa fila : Zumana Sidibe ani Musa Watara
- Jalola Habibatu, dɔgotɔrɔ musow ka bolokoli kasaraw ɲɛɲini kanma.

Sidibela Kadija Awudu Mayiga,
Baarabolo ɲemogo n'a bilasirabaa.

Gafe in sera ka laben cogodi ?

Muso lajigindogotoro musow ni muso ladamumusow kalankow ni kunnafonikow siratage la, olu de y'u ka muso bisimilataw ka nininkali ketaw be fara jogon kan. Nininkali werew sorola sungurubasow la ani dolominyorow ni dumuniyoro fo ka se dugu-kono-dunan-bisimilasow la. O nininkaliw bee faralen jogon kan, olu de segesege k'u ke babu-babuw ye. Babu kelen-kelen bee n'a kutilenna jonjon don. (A ye seben dakunw laje).

Babuw sera ka laben cogodi ?

Baara taasira min minena, o ye taasira ye min be mine lanagalisiraw fe.

Ale ye :

- ka baara ketaw kutilenna pereperelatige
- ka kuluw tila jukorokuluw ye, mogo woro walima mogo wolonwula be soro minnu kelen-kelen kono - jukorokulu kelen-kelen bee n'a ka kumalasela don.
- Hakili-dayelen-nininkalisenw be di. O nininkalisenw be dilan jukorokulu kelen-kelen bee fe walasa ka mogow ka donta don baara keta kan.
- N'o kera, jukorokuluw bee ka jaabiw be fara jogon kan kuluba kono. Bee b'u segesege jogon fe. Barow be se ka k'u kan ten walima u be se ka jukoromadondon ni jaw ye.

Jefoli be ke baarataabolo kelen-kelen bee kan. Barow ni jaabiw be sinsin o jefoli kan. O b'a to nininkali caman minnu tun kera, olu be lasensen baarasenw jefoli kono.

Gafe in be mogo jumen kunkan ?

Ofoloye dugumisenw kono lanagalibaa ceman n'a musomanw ye. Ani mataroninw ni keneya tigilamogo tow bee, minnu b'a fe k'u yere lafaamuya ani ka mogo wre lafaamuya. Nk'an t'an dan olu doronpe kutilenna ma, ka masoro o gafe in konoko be mogo kelen-kelen bee kunkan dijnatige kow la.

DAKUNW

Dakunw	5
Ɗɛbila	6
Cɛ mɔgɔya minɛnw ɲɛfɔli	7
Muso mɔgɔya minɛnw ɲɛfɔli.....	9
Ladayew (walima kalo sikili)	11
Jɛɲɔgɔnya	14
Kɔnɔmaya sɔrɔli.....	17
Den ka balo n'a ka bɔnyɛrɛla kɔnɔmaya kɔnɔ.....	21
Jiginnin.....	27
Kɔnɔɲɛ.....	31
Densɔrɔbaliya waati (monopɔzi).....	33
Konaya.....	34
Mɔgɔya bana yɛlɛmataw.....	37
Furance donsiraw denw ni ɲɔgɔn cɛ	42
Bolokoli (muso ta)	49
Cɛ-tɛ muso tɛya	55
Densmisɛnw bɛ se ka lafaamuya jɛɲɔgɔnya siraw la cogodi?.....	56
Furu	58

NEBILA

Sɛbɛnniw caya n'a taa bɛɛ cɛ-ni-musoya taabolow kan;

Mogow hakili dayɛlenni n'a taa o taa, an y'a kolosi baarasenw senfɛ kin caman kɔnɔ ani Bamako dafɛyɔrɔ caman fo ka se Mali mara duuru ma, ko dogonyɔrɔko (mogoya) ye fɔbaliko ye halibi. Kuma tɛ k'a kan jama na. An dogonyɔrɔ dun y'an farikolo yɔrɔ do de ye. Ale de y'an ka diya ani an ka bange baju ye. Yali o kalanni ka kan wa ?

Ɔwo, ka masɔrɔ adamaden taalan ye jɛnɔgɔnya de ye a adamaden nɔgɔnw fɛ a ka sigida kɔnɔ. An ka kan ka maloya bɔ an na walasa k'an jɛnɔgɔnw kuma nɔgɔnya, nɔgɔnbonya kɔnɔ, u ka dogonyɔrɔ labaaracogo bɛɛ kan.

Walasa k'o kɛ nininkaliw n'u jaabiw kɛ'an bolo gokoro ye min bɛ fɔbalida in dayɛlɛn an ye. Ani k'a to sigida mogɔ bɛɛ ka se k'a fɛta fo a kan a fɛrɛma. A nininkali dow bɛ se ka k'aw bolo kuntan ani denmisenbaro ye, nka o hakilinan fɔlo ye kunkanko dɔrɔn de ye. Tinɛ yɛrɛ la nininkali ninnu ye sidɔnbaliya de taamaseere ye cɛni musoya taabolow kan, u kɛbaaw bolo. An ye jaabi minnu d'u kan, a bɛ se ka kɛ olu tɛ nininkali kɛbaaw nimisi wasa a nɛma. Nka anw ka laɲini de ye ka mogow lafaamuya minnu fanba ma kalan.

Jaabi dow fana barika dulonnen bɛ mogɔ kelen kelen bɛɛ ka faamuya cogoya la. A kɛra cogo o cogo, an koni y'an seko kɛ walasa ka nininkaliw bɛɛ jaabi. Hali ni jaabi dow ye to-ka-je ye.

Ɖonni kɛrɛnkɛrɛnnen fosi t'an bolo. An haminanko de ye ka mogow dɛmɛn walasa u bɛ se k'u hakilinanta fo u fɛrɛma ani k'u ka jaabiw sɔrɔ nɔgɔya la, ka sɔrɔ u togo ma fo. Ka masɔrɔ a man nɔgɔn maa caman ma u ka kuma cɛ ni musoya kan u fɛrɛma.

An hakili la, nin pereperelatigɛ bɛɛ dilɛn ko, maa o maa mana gafe in kalan, o bɛɛ n'a don an kuntilenna ye min ye. An tɛ pereperelatigɛ segesegeli si kɔn, fɛtaw ni laɲini lasabatisiraw bɛɛ fana sɔrɔli ka d'an ye walasa nin nɔgɔn gafe bota wɛrɛ bɛ kɛ wasako ye.

CE MUGOYA (DOGONYORO) KONOFENW

Ɗefoli

Ce dogonyoro fanba ye kenekanfen ye. U be ye ka ne. Nka a fan dow dogonnen don. A fanw file :

Dorobaraw

Olu ye borew de ye kiliden fila be minnu konɔ.
- Kilidenw de be ce ka balokise laben. N'o be wele ko "sipermatozoyidi"

Ce ka balokise o kelen de mana jɛnɔgonya soro muso ka balokise kelen fe, o de be ke den ye.

Kilidenw de b'a to cemisenin be ke ce dafalen ye. K'a ta a sihake 14 f'a sihake 15 la, kilidenw de be ji laben min be taa cemisenin joli la. Ka yelɛma don a farikolo cogoya la k'a ke ce dafalen ye.

Ji taasiraw

O ye taasira fila de ye minnu be bo kilidenw la, ka yelen farikolo konona fe ka se sugune bolisira ma. Borenin fila fana be ji taasira fila ninnu nɔgon-kunbenyoro la. Ce ka balokisew be makononi ke o boreninw de konɔ. U be ton nɔgon kan o boreninw de konɔ sanni u laboli ce k'u kunda kenemana kan ce ni musoya senfe.

Suguneso fara fana ben yen min be suguneboliyoro lakooli k'a ni ji taasira bo nɔgonna.

Sugune bolisira fana be yen. Sugune bolisira be laban ni daburu ye min be diya lakodon. O daburu o dogonnen don ni wolo magaman do ye min fan bee be tige walima a fan donnin, bolokoli senfe.

Ɗininkaliw

- *Munna ce do kaya ka jan, dow ta ka surun?*
- O dulonnen don ce been'a farikolo ke cogoya la. Bɔnɔgonnayorow be soro fan bee, hali dogonyoro yere.

- *Ce ka diya soro yorow ye jumenw ye?*
- Daburuw, kilidenw, kaya kokanfara ani dorobaraw ni ji taasiraw.

- Yali kaya kurulen be se ka den soro wa ?
- Kaya cogoya joda bere te ce ka denko la. A dan ye lawaji ka ke numan ye.

- *Ceya be baara ke cogodi ?*

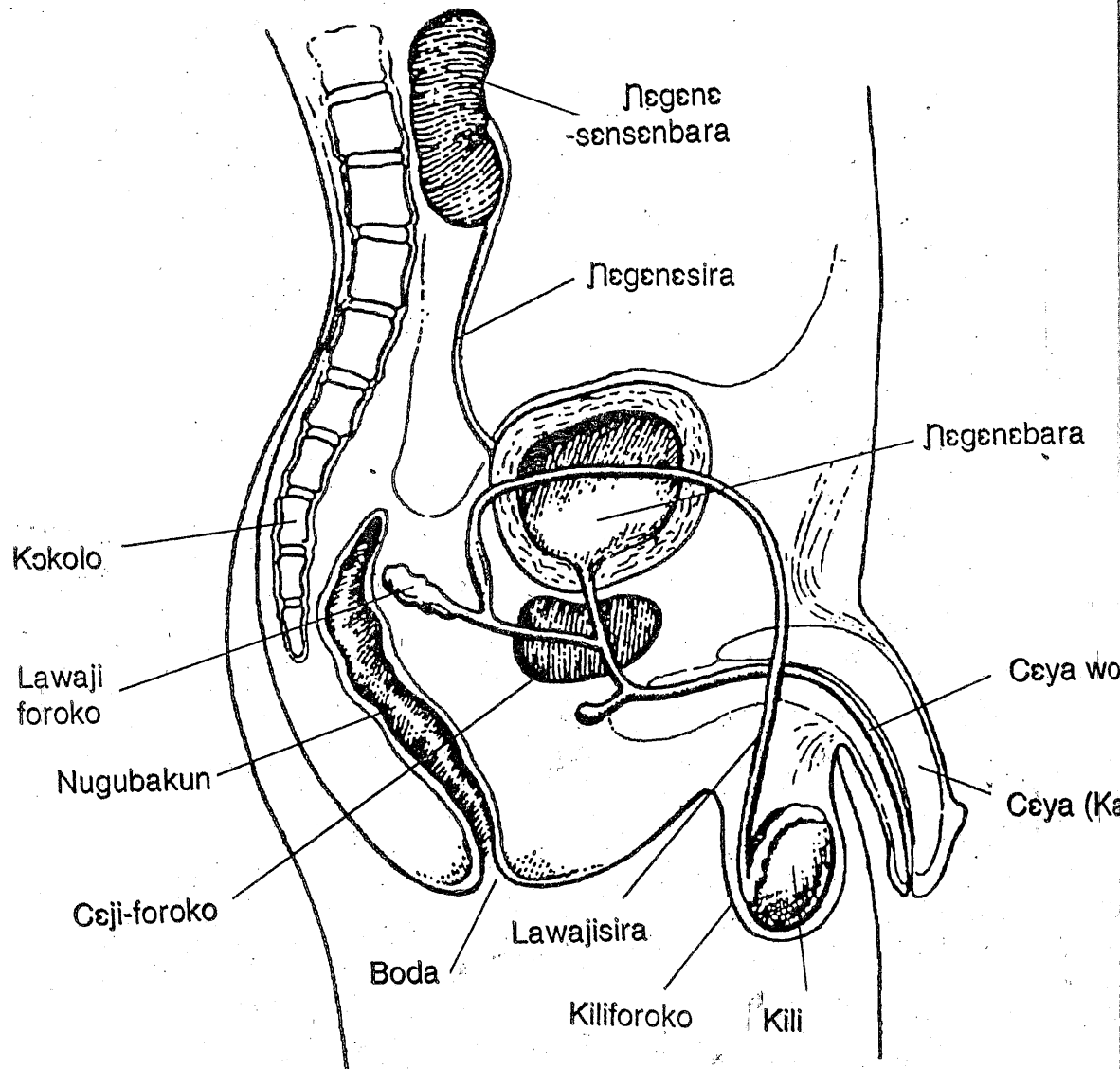
- Balokisew be dilan sanga ni waati bee kilidenw konɔ. Balokisenw ka dogon kosebe

aw'u ka ca kosebe fana. Kunkolonin b'u la ani ku janba. U kuw de b'a to u be se ka bo u no na u yere ye. U be yelen ka t'u daga makononniyoro la. Yen u be ce ni musoya makono walasa ka jigin. O senfe suganesira be datugu u ne k'u bila lawaji taasira kan. O senfe lawaji be fili ka taa muso musoya kono. Ce ni musoya senfe balokise miliyon 100 fo miliyon 200 be lafili muso musoya kono. Nka o caman be sa yoronin kelen ka d'a kan u ma jo kosebe. U ro murumurunin danma de be musoya denso lasoro walasa ka jengonya ke muso ka balokise fe. U ro kelenpe de be se fana ka don musoya densira fe walasa ka muso garisage. Aw'u ro kelenpe de be se ka muso ka balokise lasoro walasa ka kono di muso ma. A to bee be sa. Ce ka balokise o (spermatozoyidi) de be den bo fa fe, in'a fo muso fana ka balokise (oweri) be ba yoro dow taamaseere bila den na. Nka ce ka balokise don de be den ka mogoya (ceya ni musoya) sigi.

Den ka mogoya be sigi ce ni muso ka balokisew ka nogon sorodon yere la.

- Ceya wulilen janyahake ye jumɛn ye ?

- O be bo cew ni nogon ce la. Nka ceya wulilen janya hake da b'a ta santimeterɛ 18 na ka se 20 ma.

Cɛ mogoya minɛnw

MUSO MUGOYA (MUSOYA) MINENW

Ɗɛbila

Muso dogonyoro (musoya) bɛ cogodi?

Musoya fanba dogonnen muso barakɔrola la, a kɔnɔ. O fɛnw ye :

Muso sokɔnɔna

O bɛ se ka daɲɔgɔnma bɔrɛ dɔ la min da bɛ dugumaɲanfan fɛ. A dunya bɛ bɔ santimetɛrɛ 10 la ka se 14 ma.

Denso (uterisi) o de ye den ka so ye. O denso o bɛ se ka bonya ka da den ka bɔnyɛla hake kan. Den bɛ balo yen de kalo 9 kɔnɔ.

Denso in donda bɛ wele ko kɔli. Ale b'i n'a fɔ buteli da. Kɔli o bɛ kuncɛ musoya yɛrɛ kɔnɔna na.

Musoya kɔnɔna (wazɛn)

O ye tɛmɛnsira de ye sanni uterisi da cɛ. Ob'i n'a fɔ filen da tigɛlen. Filen min ko misali ye muso denso ye.

Tɔrɔɲpuw

Jisira fitiinin fila bɛ yen minnu bɛ wele ko "tɔrɔɲpuw". Olu kelen kelen bɛɛ bɛ taa denso fan dɔ fɛ. U kelen kelen bɛɛ bɛ laban ni da wɛrɛlen ye. U bɛ kilisow lakooli u fan filaw fɛ (owɛri).

Kilisow

Olu ye kurunin fila ye i n'a fɔ sikɔlow. Olu bɛ se ka misali ni filennin fila ye minnu falen don finikisɛ la. U bɛ soro denso fan fila bɛɛ fɛ.

Kilidenw : (owili).

Olu ye kisɛ fitiinin caman de ye minnu bɛ soro kilisow kɔnɔ. Olu de b'a to muso bɛ den soro.

Ɗininkaliw

- *Muso ka diya soro minɛnw ye jumɛnw ye ?*

- Olu ye musoya nunkun ani a kan-siw (kɛɲɛsiw); musoya kɔnɔna, muso sinbaraw, muso worokɔrola, musoya daburuw n'olu kɔnɔnaw, muso kan, a yɛrɛ daburuw an'a bobaraw.

- *"Umen" ye mun ye. Yali a bɛ npogotigi bɛɛ la wa ?*

- Ale ye faranin de ye min bɛ musoya kɔnɔna datugu. A bɛ se ka fara cɛ ni musoya folow senfɛ. A ye ka go npogotiginin dow la, hali n'a y'a soro u ma cɛ ni musoya sidɔn folo.

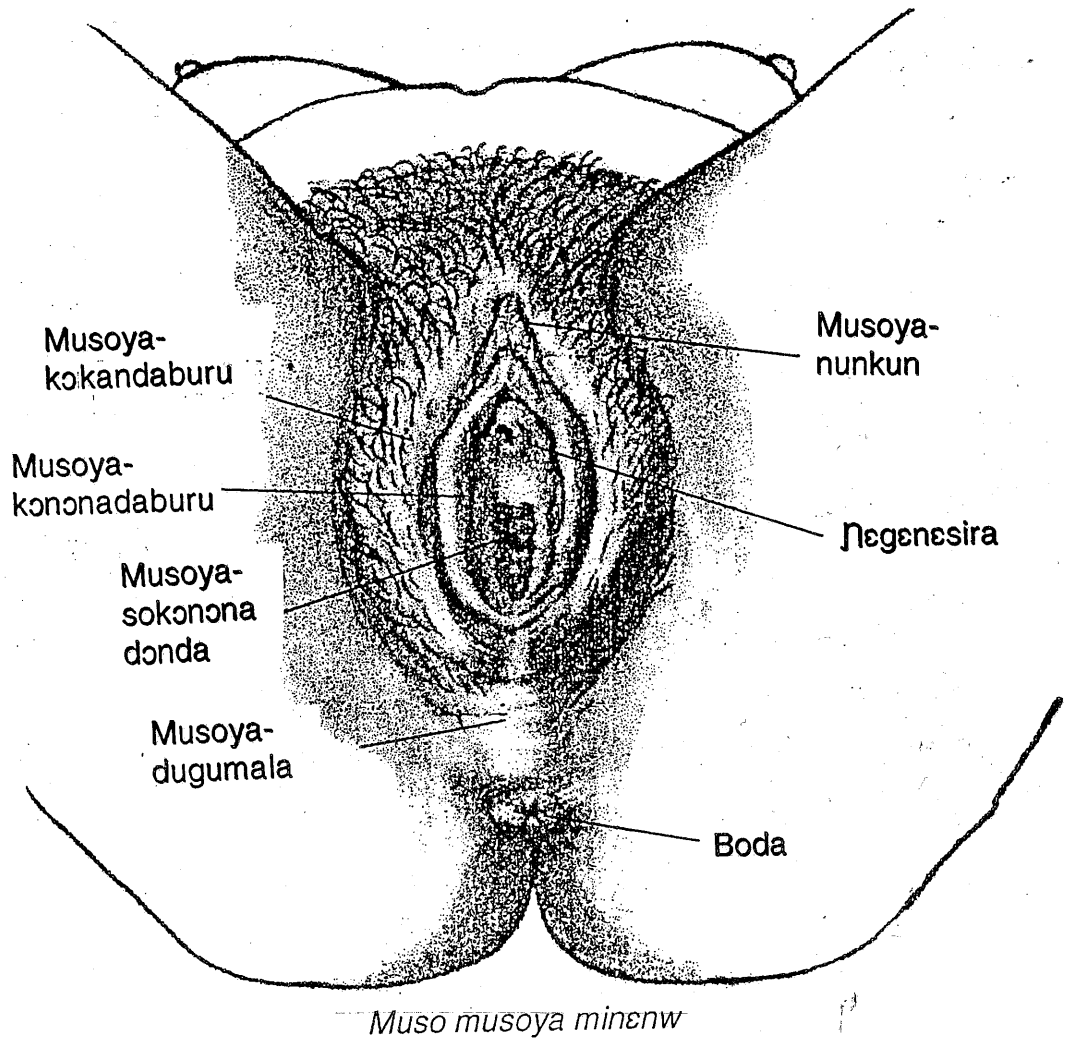
- *Negewuli bɛ na muso la cogodi?*

- O bɛ na muso la ka da a musoya kɔnɔna

yelemacogo ani musoya nunkun facogo joli la, min b'u lasaman wolo kono. Negewuli in be na ni tanson teliyali ani ninakili teliyali ye.

-Gelɛya jumɛnw bɛ sɛka muso lasoro musoya kunkan?

- Dilancogo jugu caman bɛ se ka musoya lasoro. O dilancogo juguw ju bɛ se ka soro bana dow la, walima konotije juguw walima muso bɛ se ka bange n'u ye. Musow bɛ yen minnu musoya konona ka gelen. Cɛ ni musoya b'olu tɔɔro. Muso werɛw bɛ yen kiliso tɛ minnu na walima minɛn werɛw bɛ minnu jɛ. Ninnu bɛɛ bɛ se ka furake. U bɛ se fana, n'u ma furake, ka kɛ densoro baliya sababu ye.

MUSO KA LADAYEW

Hakili dayelen nininkaliw

- Muso ka ladajoli be bo yoro jumen ?
- Muso be lada yeko joli ke tile kono ?
- "Sikili" ye mun ye ?
- Lada be tile joli ke ?

Ɗɛbila

Kalo o kalo, muso be jolibon ke. O joli o be bo denso de kono. Muso konoma te. Joli latonnen denso kono o te mako ne. O kanma denso b'a fili ka bo a kono.

Kalo o kalo ji ne lasalasalɛn do be dilan denso la, o be makononi ke ce ka balokisew la. O baara o fofoli ngon ko kalo o kalo muso la, o de be wele ko "sikili". O sikili o kuntaaw janya te kelen ye musow la. A b'a ta tile 26 ka se tile 32 ma.

O sikili o waati la ni lawaji caman be muso la a densoro ka di. Ni denso y'a ka fen labennen be be fili ka b'a kono, o senfe, o joli juguw daben fen labennen fara. O de bɛna ni muso ka konodimi n'a ka sindimin soroli ye lada yewaati la. Nka dimi barika ka bon muso dow kan ni dow ye o waati la. Ni dimiw barika man bon kosebe, fen t'a la. N'u dun barika bonyara ka danmatamen, taa ka kan ka ke dogotora bara.

Muso dow be yen minnu be dimi soro kalo tilance la, lada fila ni ngon ce. O kun be se ka ke balokise basigili ye.

Muso ka lada cogoya dow

Tile 28 sikili : Nin muso in b'a ka lada ye ka ben kalo 1 tile 5 ma, 1994 san

5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 1 fev

lada

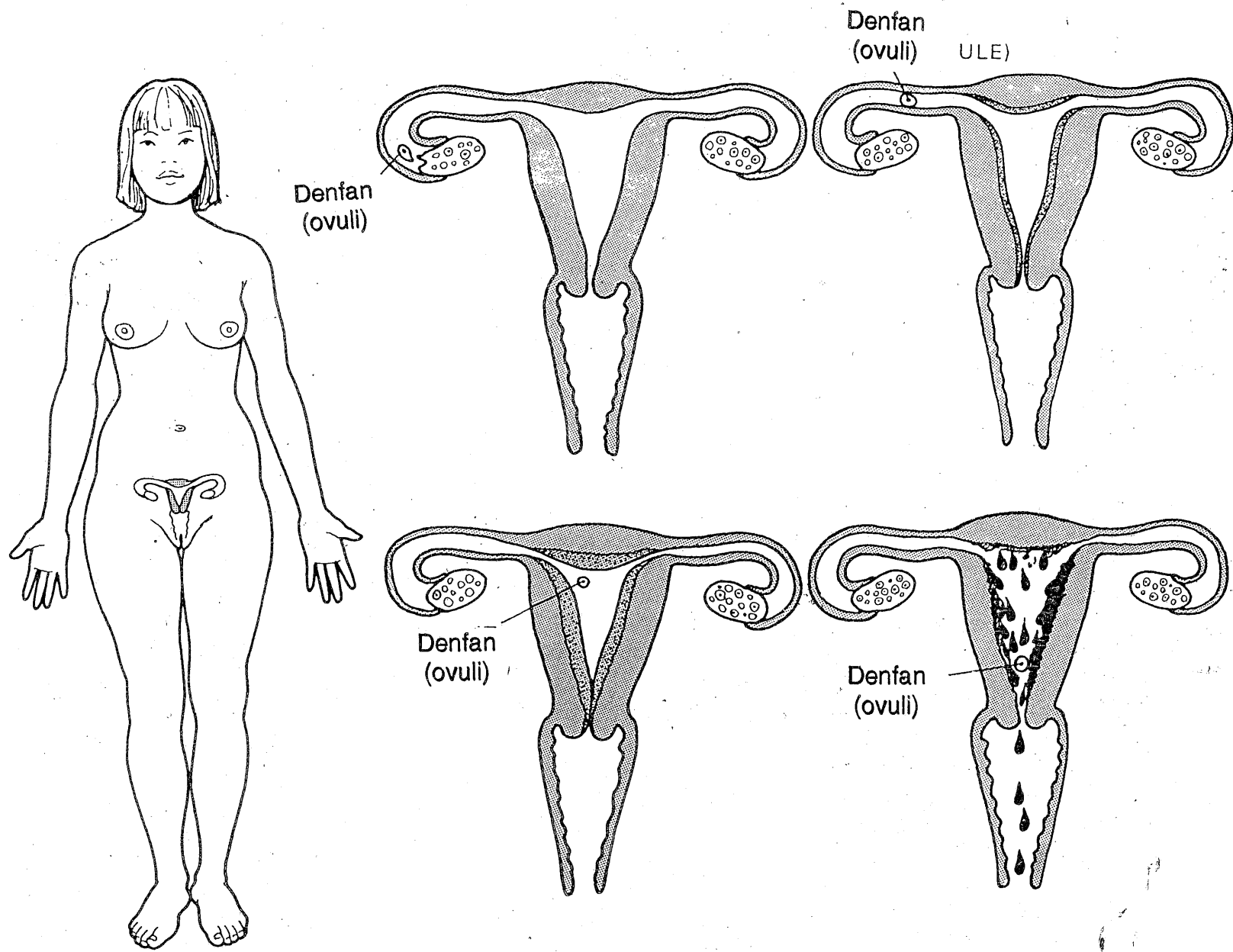
feburuyekalo lada
daminɛn don

Tile 25 sikili. Ladaw be damine 1994 san kalo 4nan (awirilikalo) tile 10.

10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 1 2 3 4 mai

lada

mekalo lada
damine don

Muso ka lada (kalo)

Nininkaliw

- Npogotigi b'a ka ladaye damine a sihake jumɛn de la ?

- Lada folow bɛ se ka na jona npogotigi la (san 11 ni tila, san 12). U bɛ se ka na a san 13 n'a san 14 na fana.

- Waati jumɛn de la ni npogotiginin m'a ka ladaye kɛ, a ka kan ka jɔɔɔ?

- Ni npogotiginin ye san 16 sɔɔɔ ka ban ka sɔɔɔ a m'a ka ladaye kɛ, a ka kan ka se keneya tigilamɔgo do ma (muso lajigindɔgotɔɔ, dɔgotɔɔ, kɔnɔmaya nedɔndɔgotɔɔ).

- Yali muso bɛ se ka kɔnɔta ka sɔɔɔ a m'a ka lada folow ye wa ?

- O bɛ se ka kɛ. Npogotiginin bɛ se ka garisɛge sɔɔɔ kunɔɔɔn fila ka kɔn a ka lada folow yeli nɛ.

- Muso dɔw b'u ka lada ye siɛnɛ fila kalo kɔnɔ. Munna?

- Lada sikili yɛrɛ ye tile 28 ye. Ni muso min y'a ka lada ye kalo kunɔɔɔn folow la, a bɛ segin k'a ye o kalo kelen kunɔɔɔn labanw la. O la, a ma lada ye siɛnɛ fila kalo kelen kɔnɔ. Nk'a y'a ye siɛnɛ kelen de.

- Munna dimi bɛ sɔɔɔ muso dɔw fɛ lada waatiw la ?

- Waati dɔw la, dimiw bɛ se ka na ladaye fɛ. N'a y'a sɔɔɔ aw ka kenɛ, aw bɛ se k'aw ka baara ketaw k'a senfɛ. Nka ni dimiw danmatemenna, aw bɛ taa mɔgo faamuyalen do laje o siratege la.

- A bɛ fo tuma dɔw la ko ni mɔgo y'i ko k'i to lada la k'o bɛna ni dimi ye. O bɛ di?

- Ladaye te ladamubaara dabila kun bɔ. Awka kan k'awko anik'aw musoya fana ko walasa ka worokɔɔɔla bali ka segemaya.

- Lada kuntaala ye tile joli ye ?

- A ka c'a la, ladaye bɛ tile 4 sɔɔɔ. Nk'a bɛ se ka yɛlɛma muso ni muso cɛ. Tile 3 lada bɛ yen, tile 7 lada bɛ yen; tile 1 lada yɛrɛ bɛ yen. Nka o ladaye (tile 1) ka kan ka nɛnini ka masɔɔɔ a man kan.

- Yali musow bɛ sɔɔɔ minnu t'u ka ladaye abada wa?

- O wɔn o bɛ sɔɔɔ. Nka o ladayebaliya sababu bɛ kun caman na minnu ye :

- Musoya dilancogo jugu (a datugu falakanin sɔgɔbaliya. O geleya ka nɔɔɔn. A dan ye o ka sɔgo walasa lada joli ka bɔn.

- Musoya sokɔnɔnantanya walima densotanya.

- Musoya kɔnɔminɛn dɔw ka bana min bɛ balokisɛw bali ka bɔ.

- Denso nɔɔɔli. O bɛ se ka kɛ kɔnɔtɛnɛ do kɔfɛ denso sɔgɔɔa min senfɛ.

- Mun de bɛ se ka kɛ muso ka lada joli sababu ye ka sɔɔɔ a kɔnɔma tɛ aw'a tɛ densɔɔɔbaliya waati la, n'a dun tun b'a ye ka kɔɔɔ?

- N'a bɔra kunba fila folɛn na, (kɔnɔmaya ni densɔɔɔbaliya waati), ni muso ka lada lajɔɔa, o b'a jira ko bana b'a la i n'a fo :

- denso nɔɔɔli kɔnɔtɛnɛ kɔfɛ

- musoya rɔtɛnɛbana

- "opereli"

CE NI MUSOYA (JENONGONYA)

Hakili dayelen nininkaliw

- Jenogonya ye mun ye ?
- Munna an be jenogonya ke ?

Nebila

Jenogonya ye wale de ye min be ceya donni ka musoya kono. Labenwaati b'a la min kuntaa be se ka janya muso fan fe. Ce nege wuli ka telin ni muso ta ye. Ce ka kan k'i janto o yoro la. A be muso nege lawuli folo walasa je ka ke fan fila diya ye. N'o kera ceya donwaati be se musoya la. O waati o ka kan ka na ni pasawuli ye ce ni muso bee farikolo la. O ye fan fila bee ka farifagawaati ye. A bena ni "diya segon" ye ce la, f'a ka c'a la, o be sunogo.

Jenogonya de b'a sementiya ce ni muso fila bee ma k'u be jigon fe. K'u taalan ye jigon ye. A be diya di furujigonw ma. A b'a to fana u b'u si (den) soro.

Lawaji nali telin. O ye ce ka lawa jigin de ye ka soro muso ma diya berebere soro folo. A sababu be se ka soro jenogonya kecogo nedonbaliya la.

- Lawaji nali telin be se ka furake wa?
- A be se ka dabila furakeli fe.

- Jenogonya be se ka ke ladaye waati la wa?
- Jenogonya be se ka ke o waati la. O waati ta te geleyako ye. O waatiw yere de la an'u

nefewaatiw (tile 3 fo tile 4 ka kon lada ne), mogo be se ka jenogonya ke ka soro i ma tangalan don. Geleya minnu be ladaye-waati jenogonya la, o ye hakilinan ka ko ye ani bisigi gansanw.

- Yali tije don ko ce te se k'a yeremine jenogonya ma wa?

- Ce be se k'a yeremine a ma. Jenogonya nege ye adamadenya yere taalan ye. Nka ka se k'i yere mine ka bo a ma o dulonnen don ce ladamucogo n'a yere ka kominecogo la. Ce be se ka a yeremine ka bo jenogonya ma i n'a fo muso.

- Munna muso min ka jenogonya man ca o ka bana soro ka dogon?

Banaw dulonnen te jenogonya kuntaala janya n'a surunya la. u dulonnen don i jenogon walima i jenogonw la.

- A be fo ko jenogonya kofe, sinji be goniya. Yali o ye tije ye wa?

- Jenogonya te yelema fosi don sinji cogoya la.

- Munna ce dow be muso nitworo folo sanni u ka je a fe?

- Jenogonya kecogow te kelen ye furujigonw

bɛɛ bolo. Nitɔɔrɔ o ye nɛgelawulifɛn de ye a kɛbaaw bolo. A ka kan n'a y'a sɔrɔ a kunnen don cɛ ni muso fila bɛɛ fɛ. A bɛ se ka kɛ fana, k'a sababu kɛ muso ka banni ye jɛnɔgɔnya ma. O rɔ a bɛ diyagoya. O nitɔɔrɔ o de bɛ muso tɔɔrɔ.

- *Dabolo lakika ye jumɛn ye walasa k'i jɛnɔgɔn jigi fa?*

- Dabolo min bɛ bɛn cɛ ni muso bɛɛ ma o de ka ni. Jɛnɔgɔn kelen kelen bɛɛ ka kan k'a jini k'a don dabolo min ka di jɛnɔgɔn tɔ kelen ye. O rɔ, u bɛ se ka bɛn dabolo kan u yɛrɛ ye min sugandi, walima ka jɔgɔn ka dabolow falɛn falɛn jɛnɔgɔnya kɔnɔ.

- *A bɛ fo ko vitamini caman bɛ lawaji la. Jɔyɔrɔ jumɛn dun bɛ sɔrɔ a la a minbagamuso farikolo la?*

- Balokisɛ dɔrɔn de ka ca lawaji la. A tɛ mako fosi jɛ a minbagamuso farikolo la.

- *Jɔyɔrɔ jumɛn bɛ musoya nunkunw n'a daburuw la jɛnɔgɔnyaw kɔnɔ?*

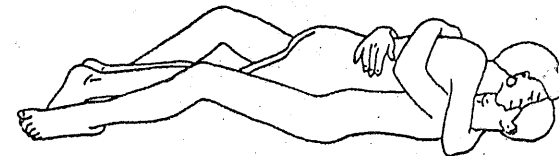
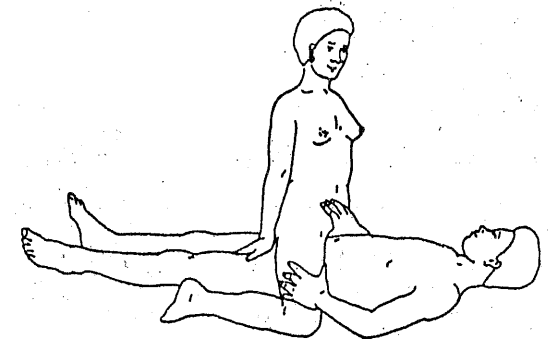
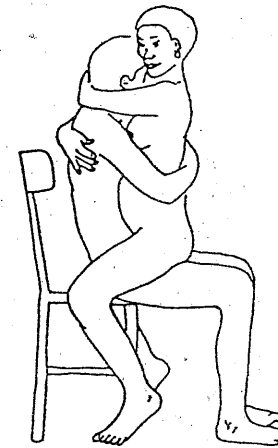
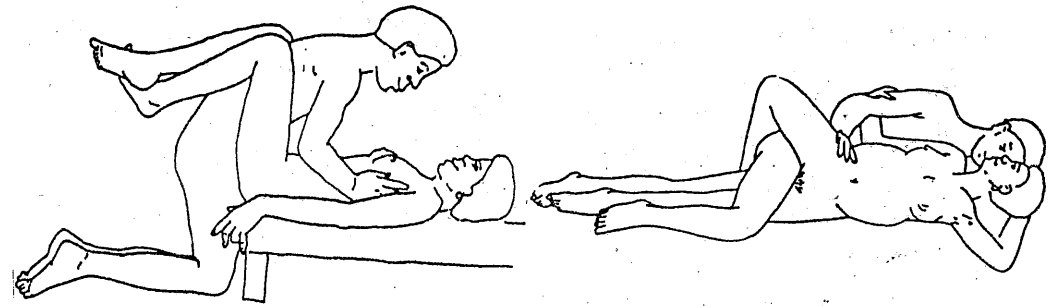
Olu ye diya tɛmɛnsiraw de ye min bɛ nɔgɔya don pasalaawuli la.

- *N'i bɛ muso dɔ fɛ, n'i dɛsɛr'a la, yali bonɛ b'o la wa?*

N'i m'o muso o sɔrɔ i bɛ se k'i yɛrɛ nege da ni "yɛrɛ-lawajibo" ye. Gɛlɛya min b'o la o ye jɔnyɛma-kunmasuuli dɔrɔn de ye.

- *Yali tiɲɛ don ko ni jɛnɔgɔnya kɛra lada ye waati kɔnɔ k'o bɛna ni den lojurato sɔrɔli ye wa?*

- Lada waati la, muso tɛ kɔnɔ sɔrɔ. O b'a jira ko kɔnɔmɛya kuma tɛ se ka fo lada waati la. Nk'o n'a taa bɛɛ, an bɛ se ka den lojurato dɔw misali di. O bɛ se ka sɔrɔ lawaji tiɲɛnɛn sababu la, walima bana dɔ. Ni den boli kuntaala janyara bange sɛnfɛ, o bɛ se ka na ni den ka hakili-dafabaliya ye. Lojura sɔrɔtaw ju bɛ se ka bɔ den farikolo yɛrɛ dilancogo la ka bi kɔnɔta waati.

Cɛ ni musoya dabolow

- Yali diya be se ka soro jɛnɔɔnya la kasoro cɛya ma maga koli la wa?

- Ɖwɔn, diya be se ka soro jɛnɔɔ-bisi-bisi danma senfe, walima musoya nunkun lasɔɔli danma cɛya fe, fo ka se sinbaraw munumeneni ma ani kan. Cɛya te koli lasoro jɛnɔɔnya be senfe.

- Walasa ka to kenɛya la, mɔɔo ka kan ka jɛnɔɔnya keko joli ke kunjɔɔn kɔnɔ?

- Hakɛdan te jɛnɔɔnya hake la. O hake dulonnen don furujɔɔnw ka diya sɔɔhake la an'u ka waati sɔɔta, an'u ka kenɛya. U sihake fana b'a la. Min la nininen don, o de ye ko jɛnɔɔn fila si kelen man kan k'a ke wajibiko ye.

- Munna muso te ninɛ abada a npogotigiya iabaa ko?

- Npogotigiya de ye muso ka jɛnɔɔnya lakodɔnni wale folo ye. Ale te ke siɛ fila. Wale don fana min bɛna denmisɛnya kɔnɔ ani kanu lakika n'a y'a soro a ma ke diyagoya senfe.

- Jɛnɔɔnya yɛrɛ kɔnɔ, taa-ka-sɛginko hake jonjon ye jumen ye?

- O hake don ka gɛlɛn. Nka a ka suman jɛnɔɔnya damine na, a ka telin jɛnɔɔnya labanwaati la (lawaji nawaati).

- Munna muso dɔw be yeelen kanu jɛnɔɔnya la, ka soro dɔw b'a dibirɔma de kanu?

- Yeelen ni dibi ye nege lawulifɛnw de ye.

- Munna muso dɔw b'u ne tugun jɛnɔɔnya senfe?

Muso dɔw be maloya jɛnɔɔnya kɔnɔ. O b'a to u b'u ne datugun a wale senfe. Nka a diya yɛrɛ de b'a to dɔw b'u ne datugun.

- Yali jɛnɔɔnya be den sɛgen wa?

- Fɛn te jɛnɔɔnya ni den lamɔni cɛ ba kɔnɔ. Ba be fɛn min dun, o de

be den labalo. O de kanma a kanunen don ba ka dumuni barikamaw dun.

- Yali muso be se ka jɛnɔɔnya ke cɛ fe o yeko folo yɛrɛ a bolo wa?

- Jɛnɔɔnya kanu ye fɛn ye min bɛna waati be. Cɛ fara muso kan, u be se k'u yɛrɛ ci nabaa kura tɛge. I be se ka mɔɔo do ye yɔɔnin kelen ka jarabi a la k'i yɛrɛ d'a ma. Oye adamaden ka dɛsɛnyɛrelasira ye.

- Yali muso be se ka jɛnɔɔnya a kɔfɛla fe wa?

N'o ka d'a ye, a be se k'o ke. Kuma te n'o ka di a jɛnɔɔn fana ye. Kɔfɛlafɛ-jɛnɔɔnya ani farikolo munumene ani da sumusumu, ani da-don-jɔɔn-da, o be kun ye jɛnɔɔnw ka diya sɔɔli de ye wale kɔnɔ.

- Yali masiba be soro jɛnɔɔnya la kɔn kɛra min ma wa?

- Npogotiginin bolo, o be se ka na ni kɔnɔta joona ye ka soro a yɛrɛ farikolo ma kɔɔo folo.

- A be se ka ke bana sɔɔli sababu ye npogotiginin ni cɛminsɛnin be ma.

- A be se ka ke sababu ye ka doni da jɛnɔɔn fila kun, u ma labɛn min tali kanma.

Nin gɛlɛya ninnu be se ka na ni degun ye jɛnɔɔn fila ka siginjɔɔnya la walima den ka dijɛnatige.

- Yali mɔɔo min mana jɛnɔɔnya ke bagan fe, o tigi hakili ma dafa wa?

Mɔɔo min be jɛnɔɔnya ke bagan fe, o tigi hakili ma dafa. Nka be n'a ka diya sɔɔcogo don. O kanma, a be se ka diya soro a la.

KONOMAYA SOROCOGO

Hakili dayelen nininkaliw

- 1) Muso b'a don cogodi k'a lajoleen (konoma) don?
- 2) Waati jumen den ka balo be damine?

Ɗebila

Ni muso be ladaye la, a be jolibon ke. Lada kofe, denso be lankolonya ani k'a lafere. Balokisew be monni damine. Denso fana be labenni damine.

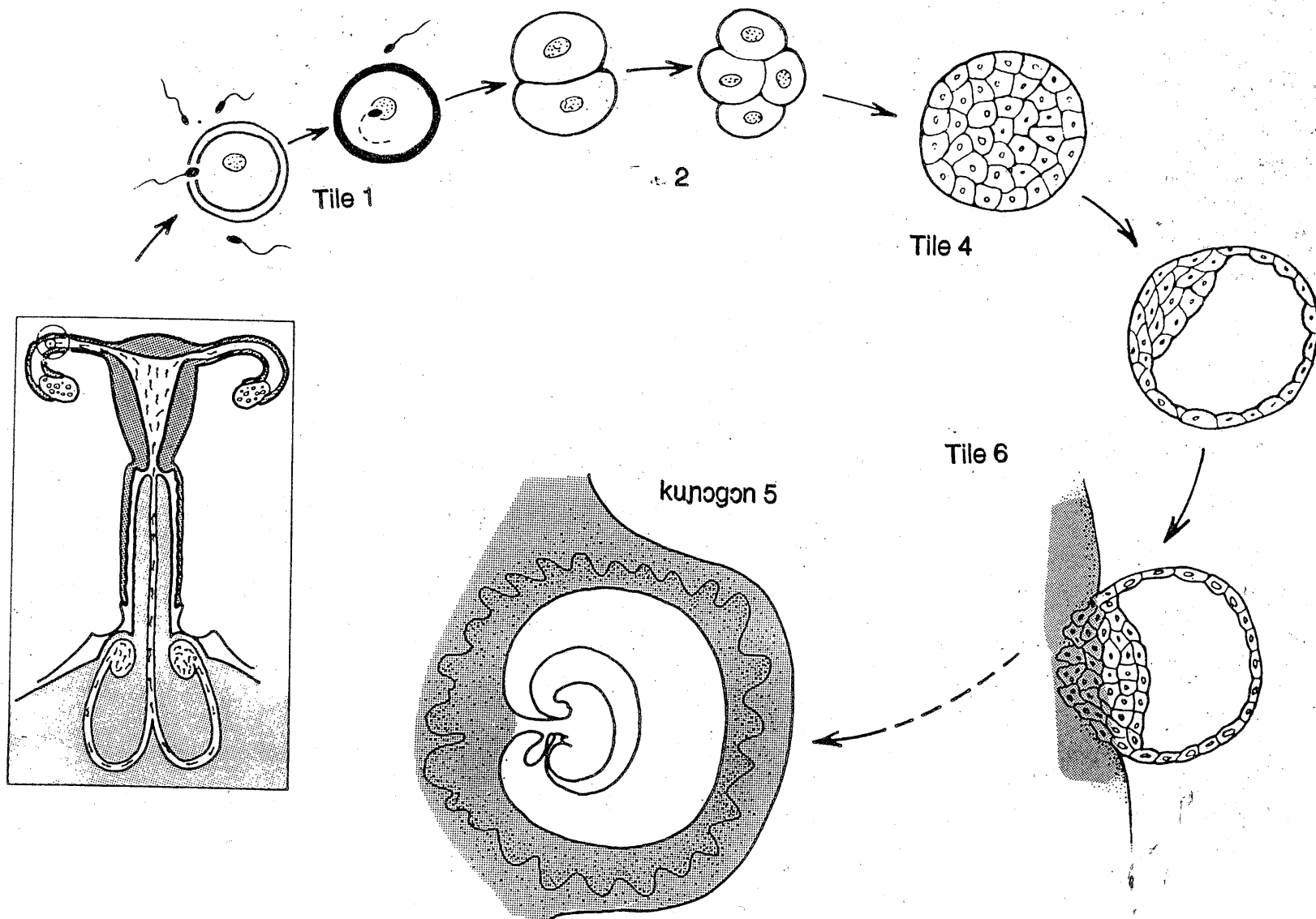
Ce ka balokisew be bila musoya sokonona jubaju la. Balokise be t'u da koli woninw konon. U be balo yen fen na min be wele ko. "gileri". N'o te, u te se ka balo. O gileri ntanya muso don la, o de bena n'u ka konaya ye. Ni gileri numan be muso la, ce ka balokise be se ka tile 7 ke koli konon, sann'a ka bo ka se a ni muso ka balokise ka jogon kunbenyoro la. Balokise minnu be bila muso konon je jogonya senfe, olu be boli damine keme-serekuluw koli konon, je jogonya kofewaatiw walim'a kofedonw la. Ka bo koli la ka se oweri ma, o taama b'a ta lere 2 la ka se lere 3 ma. Minnu be se joona ka kon muso ka balokise boli je, olu be sa.

Kosa minnu be bo koli la ka na, olu de ni muso balokise be jogon soro. Ni muso ka balokise bora yoro min, ce tawb'a lakooli. U be b'a jini k'a lasoro. U ro kelenpe de b'a lasoro. O ye konon sorolen ye. To be sa. Ce ka balokise ani muso ka balokise be kafajogonna, ka ke fen kelen ye. U be ke fan ye. O de ye den damine ye. O fan o be jigin donin-donin toronpu fe, ka taa denso konon. A be tile 7 de k'o sira kan.

Denso konon yen, a be t'a dayoro labennen n'a ka dumuni keta labennen soro. A b'a yere sinsin jolibore konon. O de ye jagada ye.

Denso min be den lamara, o b'a don sa k'a ka sen in labenni te gansan ye. A be to k'a yere ye lema ka ben den ka bonyerela taabolo ma. Koli datugulen be to konomaya kalo 9 konon, fo n'a kera balannako ye : kasara, bana, sergenba, fuur.

Ladaye be dabila. Muso t'o ye kalo 9 konon belen. Den do bena balo ani ka bo a yerela a konon, a joli sababu la. Kotigeli tena k'o joli onalila ka den ka balofen an'a ka bonyerelafenw d'a ma.

Kana saroko : O ye muso ka balokise ni ce ta ka jigonnasoro ye

Nininkali kɔnɔmaya kunkan

- Den ye jon de ta ye ?

- Den ye cɛ ani muso de ta ye. Cɛ bɛ balokisɛ di, muso fana b'a di.
O balokisɛ fila de bɛ jɛ ka kɛ den ye.

- Den bɛna bɔ jon de fɛ ?

- O bɛ sɔrɔ cɛ ka balokisɛ ani muso ka balokisɛ de la.

- A bɛ fɔ ko ni jɛnɔgɔnya kɛra ladaye waati la, k'o de bɛna ni yefuge
sɔrɔli ye?

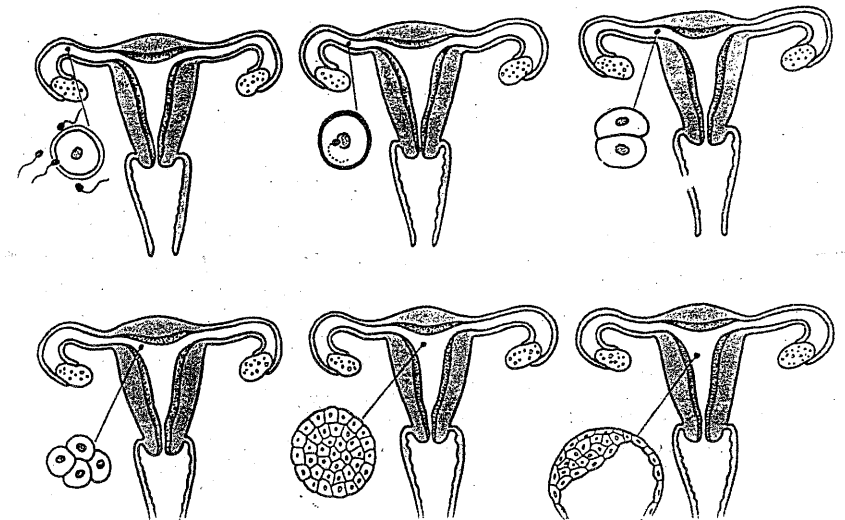
- Ni muso bɛ lada la, kɔnɔ tɛ se ka sɔrɔ. Barisa o b'a sɔrɔ denso kɔnɔ
joli bɛɛ bɛ ka labɔ. Ni balokisɛ ser'a kɔnɔ, o bɛ sa tile kɛlɛn kɔnɔ.

- Denko bɛ se ka kɛ denso kɔfɛ cogodi ?

- A bɛ se ka kɛ balokisɛ sabatilen bɛ to tɔrɔnpu kɔnɔ. A tɛ jigin denso
la. Fan o bɛ bɔ a yɛrɛ la ani ka kunbaya tɔrɔnpu kɔnɔ yɛn. Yɔrɔ dun
t'a bolo o kanma tɔrɔnpu kɔnɔ, o de kanma a bɛ se ka tɔrɔnpu pɛrɛn.
O bɛna ni muso kɔnɔma ka saya ye k'a sababu kɛ joli ka taasirabila
ye.

- O taamaseerew ye jumɛn ye ?

- Kɔnɔdimi gɛlɛn, jolibɔ, nɛnamini, olu de ye joli ka taasirabila
taamaseerew ye. Ninakili gɛlɛnw. N'o kɛra, muso kɔnɔma ka kan ka
lase jona dɔgɔtɔrɔso la walasa ka a opere.

Cɛ ka balokisɛ kɛlɛn de bɛ don owuli kɔnɔ

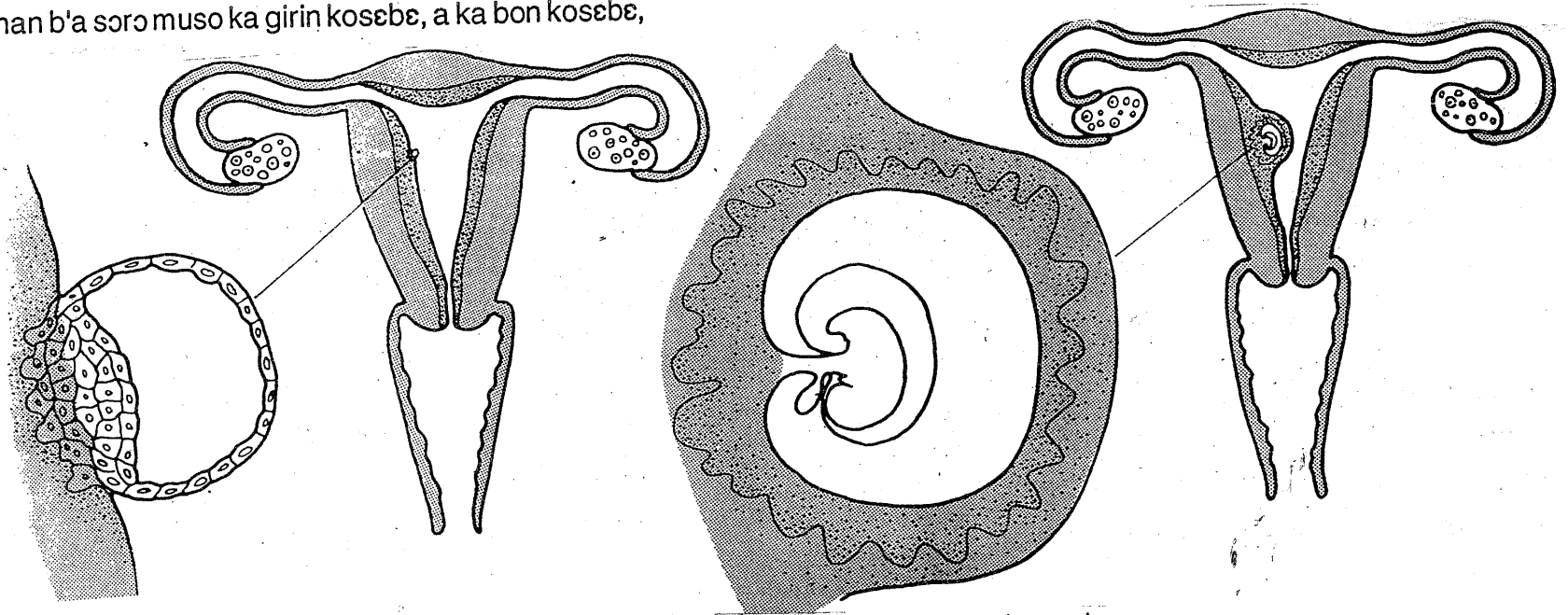
- Yali muso be se k'a ka kɔnɔta don jɛnɔgɔnya kɔfɛ wa?
 - Ayi muso tɛ se k'o don barisa o ye fɛn ye min bɛ labɛn tile caman kɔnɔ taabolo kɛrɛnkɛrɛn sɛnfɛ.

- Yali muso kɔnɔma bɛ se ka jɛnɔgɔnya kɛ wa ?
 - A kɛra yɔrɔ o yɔrɔ ye, adamadenyasira o adamadenyasira , siya o siya, haminanko kɛlɛn bɛ cɛ ni muso bɛɛ la. O ye : ko jugu kana den sɔrɔ, ko jugu kana ba fana sɔrɔ.
 Kɔnɔ kalo saba fɔlɔla, muso sɛgɛnnɛn don waati dɔw la ka da fɔnɔw kan. Ni sɛgɛnba t'a la, a dun tɛ jolibɔn kɛ, kun t'a la jɛnɔnya kana kɛ. Kalo saba filanan na, o b'a sɔrɔ muso lafiyalɛn don, awa a cɛ fɛ jɛnɔgɔnya negeba b'a la o waati.
 Kalo saba sabanan b'a sɔrɔ muso ka girin kɔsɛbɛ, a ka bon kɔsɛbɛ,

den bɛ jigin kɔsɛbɛ nagakɔrɔla la, kɛrɛnkɛrɛnnɛnya la, muso min b'a kɔnɔnɛ fɔlɔ la. Jɛnɔgɔnyaw bɛ se ka kɛ, nk'u ka kan ka kɛ ni adamadenya ani hakili ye.
 O yɔrɔ fana na, jɛnɔgɔnya ka kan ka kɛ nɔgɔnfaamu ani bɛnkɔla kɔnɔ jɛnɔgɔn fila cɛ.

- Bange kɛlɛn kɔfɛ, muso bɛ se ka jɛnɔgɔnya daminɛ waati jumɛn? Munna?

- Muso bangɛlɛn kuranin sɛgɛnnɛn don tuma dɔw la. Kɛrɛnkɛrɛnnɛnya la, kun nɔgɔn wɔrɔ fɔlɔ kɔnɔ. N'a y'a sɔrɔ a ye joli bila muso min na, dɔbɛ fara o ka makɔnɔni waati kan. Nka jɛnɔgɔnya nege bɛ nali daminɛ kun nɔgɔn duurunan n'a wɔrɔnɔn waati la.

Balokisɛ nɔgɔnna sɔrɔlɛnw bɛ bɔ tɔrɔnpu kɔnɔ ka taa dɛnsɔ la

DEN KA BALO N'A KA BONYERELA KONOMAYA KONO

Hakili dayelen nininkaliw

- Den be balo a ba konɔ cogodi?
- Waati jumɛn de la den be lamagali damine a ba konɔ?

Ɗɛbila

Den be se denso konɔ, a be t'i dogon jolibɔre konɔ, o min labɛnna a kanma. O waati de la, den farikolow be sigili damine. Tangafenw be sɔrɔ ka meleke den na denso konɔ. O tangabɔre o be fa ji la. Den be t'o ji de konɔ konomaya waati beɛ la. Ji o de b'a latanga ka bɔdimi sɔrɔli ma ani nenɛ ni funteni. Muso b'o ji de bon den bangeli yere nekɔrɔ. Tonso fana be dilan. O tonso o ye sensennan bisigi de ye min be taa nɔrɔ denso la. Ale de be den ka makɔɲɛfenw saman ba joli la ani k'a sensen :dumuni, ji, fiɲɛ magan, fuur. Tonso b'o beɛ lase den ma barajuru de fe. Juru woma fila de be barajuru la : kelen be yen min be den makɔɲɛfenw lase a ma, tɔ kelen be nɔgɔw saman ka bɔ a kɔrɔ. O nɔgɔw be don ba joli la, ka sɔrɔ ka bɔ farikolo la wɔɔsiji fe.

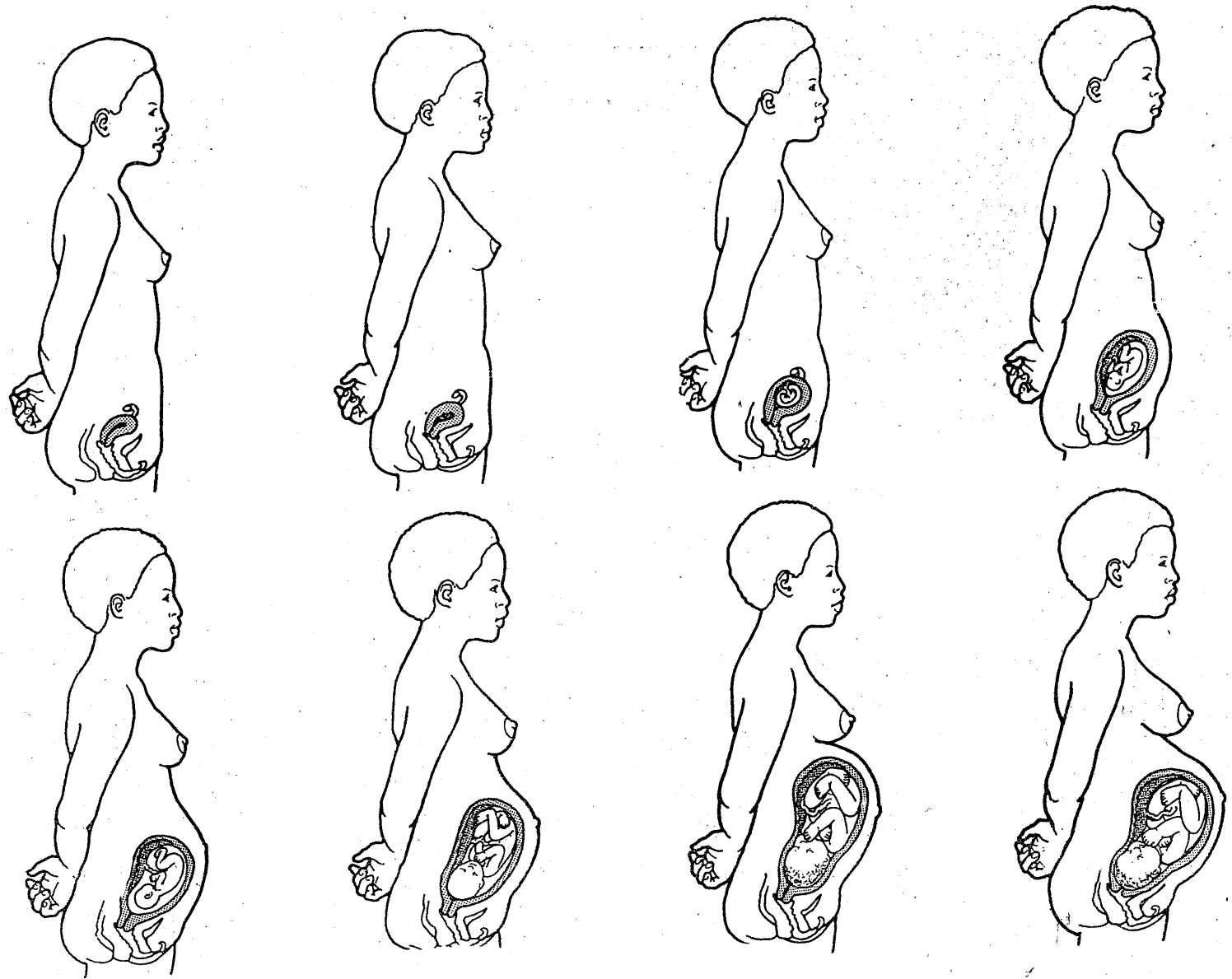
Ba joli ni den joli tɛ kolonso nɔgɔnna. Tonso ye balan de yen u ni nɔgɔn cɛ.

Ba be tonso ani den-bila-bɔre de labɔ bange kɔfe.

Fɛn wɛrɛw be don nɔgɔnna walasa ka den farikoloyɔrɔw dilan : (wolo, kolow, joli, kunkolo, bolow, senw, fuur.) O fɛnw be wele kɔ seliliw. Doonin-doonin balɔkise be a adamadenya sawura ta (denɲɛnin). Kalo 1 konɔ, den kundanma be se santimɛtere tilance ma. O waati b'a sɔrɔ a be adamadenya sawura la min be bonyerela sira kan. O b'a sɔrɔ, ka bitile 15, ba b'a don k'a konoma don. Kabi a y'a ka ladaye lajolen ye.

Kalo 2n, den be denɲɛnin sawura yere ta. A nun; a daburuw, a nen an'a ka mɔgɔya (cɛya wali musoya) taamaseerew be bɔli damine. A dusu be kululi damine. Kalo fila o konɔ, a kundanma be se santimɛtere 3ma. Konomaya kalo fila folo de jɔyɔrɔ ka bon kosebe den labɛnni na. O waati de la, kasara walima bana be se ka fiɲɛ bila den na.

Kalo 3n, den be girinya sɔrɔ aw'a be bɔ a yere la. A ɲɛda taamaseerew be walanwalan. A b'a da yelen, ka kunkolo yelɛma ani k'a senw lamaga, fuur. N'a y'a sɔrɔ fɔnɔ nege tun be ba la, o nege be da.

Ɗentan be kunbaya denso kɔnɔ

Kalo 4n, ba b'a den lamagato lakodon a farisogo la. A be den ka lamagali lakodon sa k'a ta o waati fo ka t'a jigin. Den be sunogo, a be kunu, a b'a yerelamaga anii k'a pan-pan kenema mankanw fe. A dusu kululi mankan be se ka men a ba barakun jukorola fe. O waati la, a y'a ka bange kundanma hake tilance soro ka ban. Denso b'a yere saman walasa ka den makonekene d'a ma. Fo ka se kalo 6 ma ni muso banger, den o te se ka balo. Ni den banger kono kalo 6 ni tila walima kalo 7n, a be feganya kosebe, fiye ni banaw n'a ka surun. Nka, n'a banger kono kalo 9n na, a ni barika bena balo lakika kanma.

K'a ta kono kalo 6n na, fo kalo 9n, den be to ka bo a yere la. A be kogo. A be fen dow soro a ba la minnu b'a tanga banaw ma. O fenw be ba joli de la.

Kono kalo 8n ni tila waati, den labennen don ka ban bangeli kanma. A be kunbaya dabila. Tonso fana b'a ka baara lajo. Bangeli waati sera.

Den ka balo n'a ka bonyerela kunkanko jininkaliw

- Yali konomaya ye bana ye wa ?

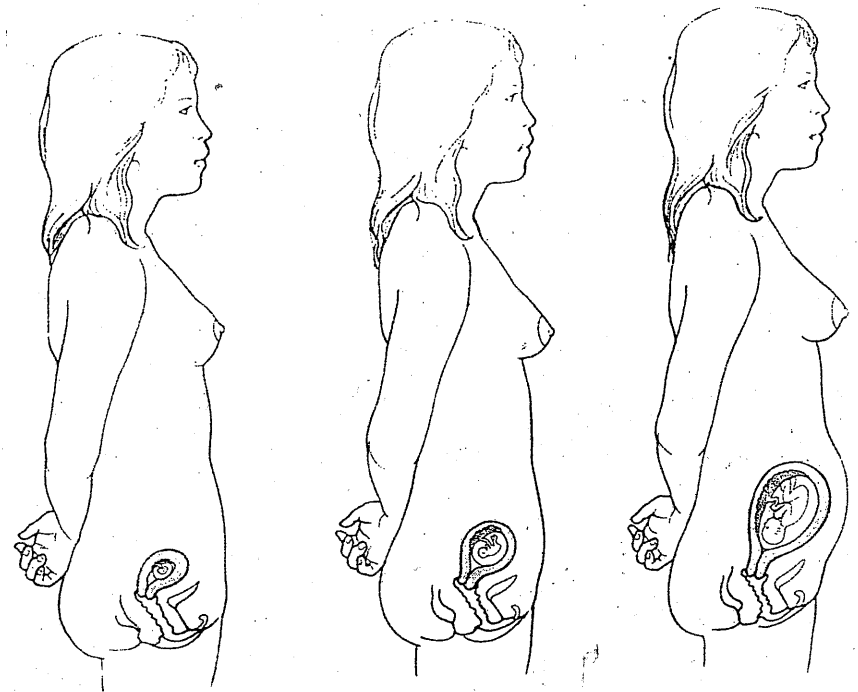
- Bana te. Muso konoma ka kan k'a ka dijenatie k'a cogo koro la. Mogo do de be ka laben a kono, dijenatige kanma. O kanma a ka kan k'a yere kolosi kosebe walasa konomaya in ka latige cogo numan na.

- Muso konoma ka bana juguw ye jumen ye ?

- Sumaya, zon, kulenzon ani sogosogoninje, olu ye banaw ye minnu be se ka tijeni ke ba ni den be kun. Kerenkerennanya la, kono kalo folow.

- Munna muso konoma senw n'a kunberew be funu? Mun de ka kan ka ke o la ?

- N'o yoro fununa, a ka kan muso konoma ka t'a sugunaji segesege ani ka kogodun dabila. A ka tanson be ta. O koro ye k'a laje bolifanga jumen de b'a joli la a wolo kono. Joli tanson be se ka sanga fiye koronnen ma negeso sanburuyeri kono.

Konomaya yiriwabolow

- Munna muso dow be jolibon ke n'u konɔ be k'u dimi?
 - O koroye ko konomaya te ka ke ka ne. O be se ka ke konotijne nebila ye. Walima i b'a soro tonso bilacogo ma ni la koli dafɛ. O muso o ka kan ka taa jigin musojiginyoro la.

- Munna kunkolodimi be muso konoma dow mine walima farigan?
 - O ju be se ka soro sumaya la. Muso konoma be se ka sumaya furakise (niwakini) ta. Kunɔgɔn o kunɔgɔn, kise 3 fo kise 4. N'a y'a soro bana de don, a ka kan ka taa dogotoroso la.

- Munna nɛnamini be muso konomaw mine?
 - O be jolidese de kofɛ. O sababu be se ka bo: Fari-joolidumuni ntanya muso ka balo la;

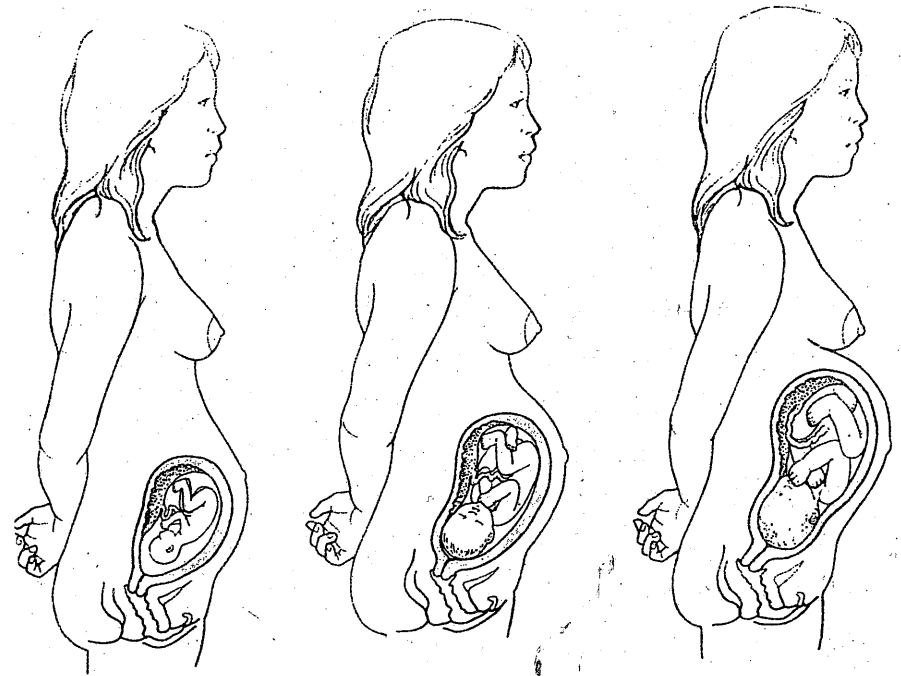
- A be fo mun ma ko fari-joolidumuni?
 - Dumuniw be tila serekulu saba ye:

a) fanga-di-dumuniw
 Sano, keninge, kaba, ku, bananku, namasa, sukaro, buru, fuur.
 O dumuniw be se ka sanga tansuma ma. Tasma de be funteni di walasa ka dumuniw tobi ani ka lajali ke.

b) farikolo semedon dumuniw (jooliduminiw)
 Sogo, jɛge, fan, konɔ, so, tiga, soja, fuur.
 O dumuniw be se ka sanga sojo tufadenw ma.

c) farikolo tanga dumuniw ka bo banaw ma
 Nakofɛn tobilen kenew walima a tobilenw : tamatiw, gan, furabuluw, jiriden, fuur.

- Ni den te a lamaga, mun de ka kan ka ke?
 - Ni tile 1 ni tile 2 kera ka soro den t'a lamaga, o ma ni. Muso konoma ka kan kan ka taa dogotoro do laje materinite la (musojiginyoro).

Konomaya yiriwabolow

- Muso kōnoma ka kan ka taa lajeli keyoro la siɲe joli sann'a ka jigin?

- Muso kōnoma ka kan ka t'a yere laje, n'a y'a soro:

- bana t'a la,

- walasa k'a ka banaw furake,

- k'a laben bange kanma;

O lajeliw ka kan ka ke nin cogo de la:

- lajeliko kelen kalo o kalo, kalo 6 folo kono.

- lajeliko fila kalo 7n ni kalo 8n kelen kelen bee kono (lajeliko kelen tile 15 o tile 15).

- kunɲogon o kunɲogon, lajeliko kelen, kalo 9n.

O lajeliw senfe :

- a musoya be laje ani k'a senuya

- a sinw n'a ɲekisew be laje

- a be laje n'a y'a soro kogo caman walima sukaro caman t'a sukunaji la

- a tanson be laje n'a ya soro a jiginnen te kosebe walima n'a yelennen te kosebe.

- dusukun kulukanw be lamɛn walasa ka sɛmentiya a kan ko den be balo la.

- Kundanima be jate ani girinya. Muso kōnoma ka keneyasira bee be kolosi.

- Yali muso kōnoma be se ka farafinuraw ta wa?

- Farafinuraw yere te fen jugu ye. Nka u labaacogo, hake minnta walim'a kununta, geleya b'o yoro de la.

Farafinura minnu sifilera farafinura baarada fe, olu be se ka taa ka ben mogo faamuyalenw ka ladili ma o dakun na.

- Cogodi denɲenin dow yefuge lama be bange ?

- O ju be bo wolo ne cogoya di ko jugu de la. Finɛ de bilalen don wolo ne na, o de bena nj yefugeya ye.

- Filaninw be laben cogodi ?

- Cogoya fila de be filaninya la

a) filanin tigitigiw, olu be laben cogodi?

Nice ka balokise ani muso ka balokise ye ɲogon soro, u be fara ɲogon kan walasa ka denfan dilan. O fan kelen de b'a yere tila fila ye walasa ka den fila di. O fan fila bee b'u yere la ɲogon fe tonso kelen kono. O den fila bee be bo balokise kelen na. U be ye mogoya kelen (ceya wali musoya) tigi ye. U bolen don ɲogon fe.

b) malasa filaninw, olu be laben cogodi?

Olu be bo balokise fila de la ani lawaji fila. Denw be se ka mogoya kelen soro, n'ku te bo ɲogon fe. Kolosili y'a jira k'a ka c'a la, u te ke mogoya kelen ye.

- Sabaninw ni naanininw be soro cogodi ?

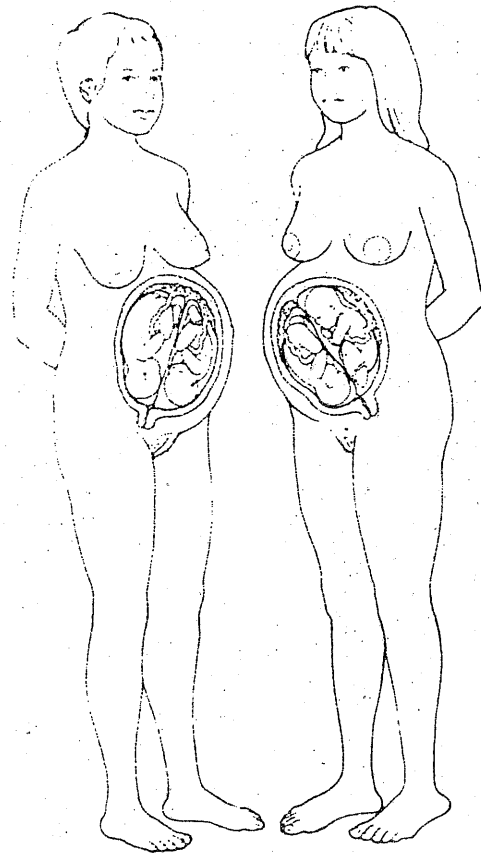
- O ni filanin tigitigiw ani malasa filaninw bee ta kecogo ye kelen ye.

- Yali filaninw be se ka bange ga suguya bee kono wa ?

- N'an taara filaninw soro cogo la, an be se k'a fo k'u be se ka soro ga bee kono. Nka ga-kono-ko dɔɔnin fana b'a la, ka masoro an b'a ye ko filanin caman be soro ga dow kono.

-A be fo ko filaninw be se ka nkoson bila kene kan yoro bee ?
 - fen caman be fo filaninw kunkan, nka u sagesegeli ka gelen.

- Yali muso konoma kecogo be se ka ye a den na wa ?
 - Muso konoma ka kan ni here ani lafiya ni kannani ye. A kecogoya be se ka no bila den ka bonyerela la.

Flanin-konow

Kalo kononton na den labennen don kenemana balo kanma

BANGELI (JIGINNIN)

Hakili dayelen jininkaliw

1) Taamaseere jumɛnw b'a jira muso la k'a bɛna bange soonin?

2) Yali muso bɛɛ bɛ taa bange musojigniso la wa?

Munna?

Ɗɛbila

Ni kɔnɔ ye kalo 9 sɔrɔ, tonso bɛ baara dabila. Denso b'a fɛ sa ka den labɔ a kɔnɔ. Den kunkolo bɛ dugumaɲanfan fɛ, kɔli kan. A bɛ ka dayelenni makɔnɔn. Denso b'a yɛrɛ bisi. O lafɛrɛ b'a to kɔli ka dayelen dɔɔnin-dɔɔnin, ani k'a yɛrɛ saman ka bɔsira to den ye. O ye jiginni waati ye.

Denso ka yɛrebisi folow bɛ kɔli datugulan bɔ yen. Ji folow bonni b'a jira ko jiginni sera. Muso dɔw la, dimi folow ka telin kɔsɛbɛ. Nka dɔwerɛw ka dimi bɛna dɔɔnin-dɔɔnin. Muso dɔw bɛ se k'u ka dimi lakodɔn u sugunɛjisira fɛ Nka dɔw b'u ka dimi lakodɔn u barakɔrɔla de la.

N'a y'a sɔrɔ jiginni sabaɲilen don, a bɛ kɛ nin cogo la muso bɛɛ la. Denso ka yɛrɛ bisibisili bɛna ka tugun ɲogonna. U tɛ b'u cogo la.

Lafɛrɛli kelen kelen bɛɛ la, denso b'a yɛrɛ

saman dɔɔnin, kɔli fana taasira bɛ dayelen ka t'a fɛ. O kɔli dayelenbaara kuntaala bɛ se ka janya waati dɔw la. A bɛ se ka lɛrɛ kelen walima tile kelen sɔrɔ muso ni muso ɔɔ.

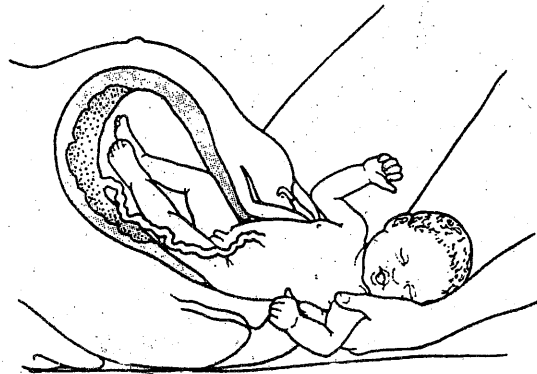
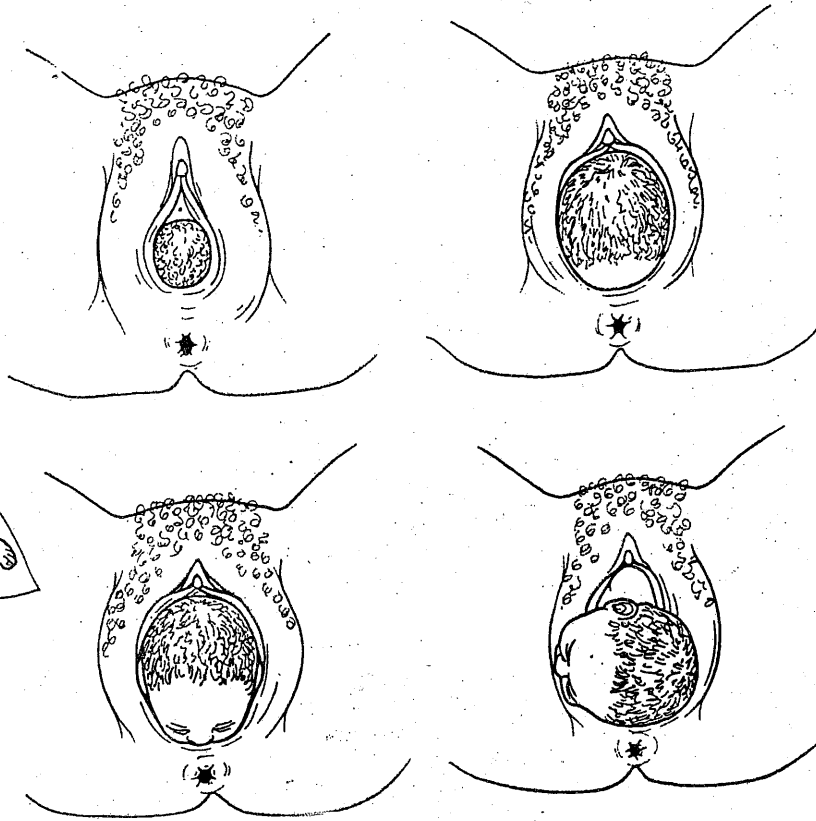
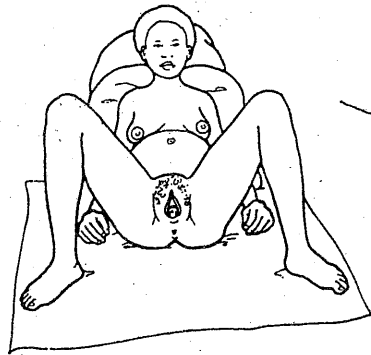
Muso min b'a ka kɔnɔɲɛfolo la, o ka bangeli kuntaala ka jan ka tɛmɛn den-camen sɔromuso ta kan.

Ni kɔli dayelenna pewu, n'o y'a sɔrɔ muso ma jibɔn kɛ, o waati de la a ka Jibɔrɛ bɛ dayelen, k'a kɔnɔji bɛɛ bɔn. Den kunkolo bɛ sɔrɔ sa ka bɔsira minɛ kɔli tɛmɛnsira ni musoya sokɔnɔna fɛ. Muso b'a ɲini ka tɔntɔnniba kɛ. A farikolo pasaw bɛɛ b'u ka baara damine walasa ka denso demɛn labɔli la kɛnɛma. O ye bangeli yɛrɛ ye.

Kunkolo de labɔli ka gɛlɛn. Walasa bangeli bɛ se ka ɲogoya, den kunkolo kolow nɔrɔlɛn tɛ ɲogonna. A bɛ se ka bisi dɔɔnin den labɔli senfɛ. Ni kunkolo bɔra ka ban, farikolo yɔrɔ tow bɛ bɔ ɲogoya la, kamankunw fɔ ka se bobaraw ma.

Den mana bila kɛnɛ kan yɔrɔ min, a bɛ kule. O y'a siɲɛ folo ye fiɲɛ ka don a fongonfogonw kɔnɔ. O de kanma, dɛn ka kulekan folo o nafa ka bon kɔsɛbɛ. Ba bɛn'a den ye.

Ni barajuru ye kululi dabila dɔɔn, lajiginbaga

Jiginin : den kunkolo folo be bo musoya da magaman fe

b'a siri siriyoro fila ani k'a tige. Denso b'a yere lafi nebo waatinin kono. A be segin k'a yere labisi walasa ka tonso labo. Tonso fana be tige o la ka bo denso la. A fana be bo kenema, lere tilance nogon den labolen kofe.

Waati dow la, geleya be se ka soro la. A be se ka ke muso be joli bon kojugu walima tonso te bo.

Ola, muso ka kan ka lase teliya la materinite la walima dogoterosoba min ka surun.

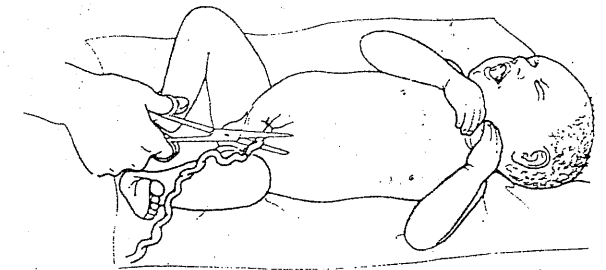
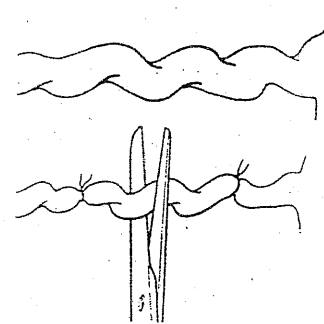
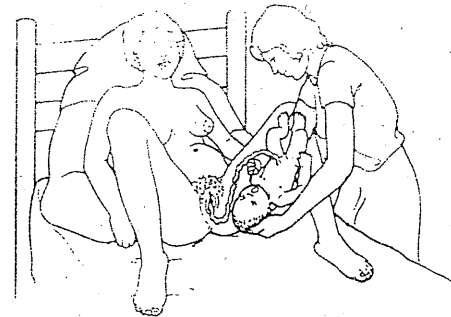
Jiginni te ke tuma bee a ne numan kan. Konotije jugu be se ka ke. O koro ye ko denso konofen bee be je ka labo nogon fe. O be ke n'a y'a soro den ma laben ka ne walima n'a ma kogo. Konotije jugu mana ke a ka kan denso konofen bee ka labo nonte a be se ka na ni bana ye.

Taa ka ke dogotoro bara walima muso lajigin dogotoromuso.

Dabolo juguw

Den bee kunkolo folo te bo jiginni na. Den dow bena sira juguw fe, nefocogo te minnu na, i n'a fo :

- Senw folo ka boli. O la, ni teliya ma ke ka kunkolo labo jona, fi ne be kotige den na, o be se ka fi ne bila kunsame na.
- Den kunkolo n'a senw bee be da nogonna min senfe. O de ka jugu. Fo operason ka k'o la walisa ka den labo.
- Den bolo kelen be se ka ye, walim'a neda. O cogo fila bee geleya ka nogon n'a y'a soro a be ka ke muso lajigindogotoro faamyalen bolo. A kera cogo o cogo, nin bangecogo bee ye masibako ye den ni ba bolo. O de kanma a kanunen don muso bee ka taa jigin jiginniso la.

Ni den wolola siriyoro fila be k'a barajuru la ni gaari ye, ka soro k'a tige olu cemance la ni fen sannuman do ye

Ɗinnikaliw

- *Ceni muso ka kan ka waatihake jumen makonon jiginni kofe walasa ka jɛɲɔɔɲya damine.*

- Jɛɲɔɔɲya be se ka ke ni muso tan-tan jiginnen y'a don waati min k'a be be se k'a kun. Ni wolojoli jora dɔron, jɛɲɔɔɲya be se ka damine. Nka Mali konon yan, a kanuna ka tile 40 makonon walasa k'a don ko ko bee sigira sen kan, lajeli kelen kofe materinite la. A be fo ko jɛɲɔɔɲya nege be nali damine muso la kunɲɔɔɲ 5 walima kunɲɔɔɲ wɔro jiginni kofe.

- *Muso k'a kan ka dabolo jumenw ke jiginna senfe?*

- Musow be jigin dabolo caman na. Dow be yen, minnu be jigin u ɲongirilen, walima u dalen u kere kan, walima u ko kan. Dow b'u biri u bolo fila kan. Muso konoma de be se ka dabolo sugandi min kafisa ale yere ni den bee ma.

- *Den ka kan ka waati joli ke sin kan?*

- Den be se ka to sin kan fo kalo 18 walima a san 2, n'a y'a soro muso konoma te. O b'a to den be barika kosebe.

- *Muso denbatigi ka kan ka waati joli de ke ka soro a ma konota?*

- Sindiwaati konosorobaliya dan ye muso ka ladayebaliya waati ye. Mogo dun te se ka ladaye waati walima konosoro waati bisigi. Waati

min be soro jiginni ni ladaye ce, o kuntaala be yelɛma musow ce. A ka c'a la ladayebaliya waati ka jan muso denbatigi sindilaw la ni sindibaliw ye. Muso be se ka mɛɛn ladayebaliya la, n'a y'a soro a be sin yere danma d'a den ma siɲe 10 walima siɲe 12 tile konon.

- *Furance jumen de kanunen don jiginni fila ce?*

- San fila, o de kafisa, ka masoro den be se ka taa denmarayoro la o waati. Nka ce ni muso yere de ka kan k'a laje furance min ka d'u ye denw ni ɲɔɔɲ ce.

An k'a don ko san fila kofe :

- o b'a soro denba fanga bee seginn'a ma,

- den ye ba sin min a ɲema, k'a bangebaaw ka kanu soro, kɛɛnkerɛnneya la a ba ta.

- a be bali ka bo daboli joona kasaraw ma.

Fɛn min ye konon tinɛnenw ye, ladilikan minnu be di olu de ye ninnu ye :

- ka kalo saba folo ke (konon waati hake) ani kalo 2 were ke makononi na, sanni konon were ka ta.

- ka kalo 6 ke (konon waatihake) ani kalo 3 were ke makononi na sanni ka konon were soro.

- fɛn min ye kalo 3 sabanan ye (konon waati hake) kalo 6 de be ke sanni ka konon were soro.

KONOTIJE

Hakili dayelen jininkaliw

- 1) Konotije ye mun ye ? Konotije kecogo joli be yen ?
- 2) A taamaseerew ye jumen ye ?
- 3) Konotije bena ni mun ye ?

Nabila

Konotije ye konomaya lajoli de ye. A be se k'a ke yoronin kelen (o ye jiginni juguw ta ye), walima ka lawuli a kanma muso yere fe walima mogo were.

A kera cogo o cogo, konotije ye ko jugu ye muso ka keneya la a ka bangew siratege la, ka bi an ka ladalasiraw fe fo bi adamadenyasira kuraw.

An ka fantan jamanaw b'a jinina ka bila yiriwa jamana sere re, o waati kelen fana na konotije kelen be sangawuliko ye minnu be se kana ni kasarabaw ye fo ka se sayaw ma.

- *Konotije geleya n'a juguyaw ye mun ye ?*

- Bana juguw, minnu be damine konotije kelen tile danmado. O be ke konodimibaw ye.

- Tonso fara kunkurun minnu be to yen, o bena ni konodimi gelenw ye, walima joli ka taasirabila danmatemen.

- Joli be se ka bila koli la walima denso. Denso ni koli ani musoya sokonona jolimaya ka jugu kosebe, lawulinkama-konotije kofe. Denso be se ka sogo. Joli be se k'a ka sira bila. O bena ni feganya ani jenaminiw ye. Geleya waati surunw be se ka laban saya ma.

Ni geleyaw kuntaa janyara a be se ka na ni muso ka konaya ye a ka dijnatige waati to bee konso.

- A be se ka ke fana, konotijekow bee kelen kofe, konomaya te lajo.

Walasa kakonotijew labali, a ka kan jengonw ka tangalanw don jengonnya senfe. O be u tanga konotije n'a kasaraw bee ma.

An ka kunnafoni lasetaamaw senfe, an be bo lawulinkama konotije caman kan, Bamako dafe kinw konso.

O be cogodi?

Furabulu conkolen walima furamugu dowera caman be di muso konoma ma. O ji o ka kan ka se ka muso lafonso. Foononi konso tintinni w jatelen don ka se ka konso tije.

- Bulamugu fana be min konotije kanma.

- Jalafara n'a diliw fana be ke konotijelanw ye.

Mogo jumɛn b'o waleyaw kɛ?

Musokorɔbaw de b'o baaraw nafa soro. Kɛnɛya tigilamogo lasigilenw furabolaw, ninu bɛɛ bɛ nafa soro wale in na ani ka muso misɛn caman ni muso caman faga tile o tile.

- Jon de bɛ dogon ka konotijɛ kɛ?

- Acamanye burusi-kono-npogotigiw de ye minnu ben'u ka konominen jini Bamako, baaradenya la.

- Lakoliden misɛnw n'a korobalenw fana b'u yere kono tijɛ,

- Muso furulen dow, minnu labilalen don u furukew fɛ ka bi san caman,

- Muso denkorobatigiw, minnu furusara ka bo u cɛ folo kun (denw fa)

Jigilatige b'a to nin mogo kafolenw bɛɛ ka dogonna-konotijɛ kɛ, u labilalen don u kono tigi fɛ walima u ka du.

Fura laban min b'u bolo u kunko la, o bɛ kɛ konotijɛ sugandili y'u fɛ, hali n'u ni de bɛ t'o la.

Konotijɛ bɛ se ka labali cogodi?

- Ka kunnafoni jɛnsɛn jɛnɔgonya kan min bɛ cɛ joyoro ani muso joyoro pereperelatige,

- Ka tangalanw soroli nɔgoya,

- Ka janto kerɛnkerɛnnen kɛ muso la minnu ye tooro soro jɛnɔgonya siratege la n'u bɛ konota ka soro u t'a nɔfɛ,

- ka dogonna-konotijɛw hake dogoya n'u kasaraw kunnafoni jɛnsɛnni ye.

- Ka dogonna-konotijɛnikɛlaw kofɔ

MUSO KA DENSOROBALIYA WAATI (MONOPOZI)

Ɗɛbila

Monopozi ye fɛn ye min nacogo an'a kɔno diɲɛnatige latemencogo bɛ danfara ka d'a ketuma n'a keyoro kan.

A bɛna si hake joli la ?

O bɛ danfara muso ni muso cɛ. Monopozi telin bɛna muso dɔw ma u san 40. A jujɔn bɛ se ka kɛ jigilatige ye walima bana, walima fɛn wɛrɛw. Nk'a ka c'a la, monopozɪ bɛna san 45 ni san 49 cɛ. A bɛ damineni ni furance wɛrɛw bilali ye ladayew cɛ.

Monopozi yɛrɛyɛrɛ bɛna muso dɔw la u san 45; 49 fo 50.

A bɛ damine ni :

- funtenibaw ye;

- kunkolodimiw

- joli dɛsɛ - tanson

- sɛgɛn ni jɔrɛ ani hami. Olu bɛ se ka se hakilitiɲɛ yɛrɛ ma.

- musoya kɔnɔna bɛ ja ani k'a misɛnya. O bɛna ni gɛlɛya ye jɛɲɔgɔnya la.

Dogotɔɔfɔrɔw bɛ yen walasa ka gɛlɛya olu kunbɛn. Nka jɛɲɔnya kofɔli bɛ goya muso ye.

Ɗininkaliw

- *Tuma dɔw la an b'a mɛn kɔ muso min bɛ monopozɪ la, k'o b'i ban jɛɲɔgɔnya ma bana ɲɛsiranɲɛ kosɔn?*

- Muso min bɛ monopozɪ la, o bɛ se ka dimi soro jɛɲɔgɔnya la, ka d'a kan a musoya sokɔnɔna jalen don aw'a lasamannen fana. Nka fura bɛ yen o kanma.

U bɛ se ka kunnafoni soro o siratɛgɛ a, dogotɔɔsow la ani AMPPF, nikenɛya baarada wɛrɛw.

- Mun de bɛna ni jɔrɛ ye monopozɪ-musow la?

- Ga dɔw kɔnɔ ani dugu dɔw la, ni muso ye monopozɪ soro ka ban a ni jɛɲɔgɔnya man kan belɛn. O labilali bɛ se kana ni jɔrɛ ani pasa y'u ma. U b'u yɛrɛ jate mɔgo fuu labilalɛn ye.

O dun diɲɛnatigɛcogo man nɔgɔn mɔgo bɛɛ ma diɲɛ kɔnɔ. O siratɛgɛ fana na, n'u sɛra dogotɔɔsow la, fura dɔ bɛ se ka soro u ye, hali n'o kɛra tɔ-ka-jɛ ye.

KONAYA

Hakili dayelen jininkaliw

- 1) Konamuso be don mun fe?
- 2) Konake be don mun fe ?
- 3) Konaya bena ni mun ni mun ye ?
- 4) Ni den ma soro furu kono, jon de be jalaki ?

Ɗɛbila

N'a fora doron ko konaya furu kono, hakili be se muso ma o yoro bee. O man kan, barisa ce fana be se ka k'a sababu ye i n'a fo muso. N'u kelen-kelen bee de lajera dogoro fe tuma min, a sababu be soro ka don. Tuma dow la, konaya sababu be se ka bo ce ni muso bee la jagonfe.

Ce ka konaya sababu

1) Ce be se ka bange ni konaya ye

A ba ka konomaya kono, a be se ka ke den ceya fan do ma kogo walima a ma laben a jema.

Misali la, denkenin do bangelen, a be se ka kolosi ko kiliden t'a fe.

Tuma dow la, kilidenw yere ma laben fewu (o ye konaya dafalen ye). Tuma dow la, a be se ka ke u ma jigin dorokono, walima kelenpe de

jiginna. O kera o fila fen o fen ye, se ka ke ni den ye dogoro bara. O b'a laje n'a y'a soro min don.

N'a y'a soro kiliden kelenpe de jiginna, operasonnin doron be se k'o basi, den san 1 ni san 12 ce.

2) Ce be se ka ke kona ye

- O sababu be se ka bo lawaji dogoya la : o siratege la, o ce o be se k'a ka konaya basi ni waati jan kelen ye jagonya ko. O koro ye k'a b'a muso ka labenni yere makonon konomaya kanma, walasa ka je a fe. O waati b'a soro lawaji caman b'a la.

- Ni lawaji barika banni ye. An k'a don ko dolo ni sira ani funteniba be do bo a barika la. A b'a balokisew ke i n'a fo sunogobaatow.

Segen ni hami ani dusukasiba fana be do b'u barika la. O la, ce o be se k'a yere furake ni a ka balo taasiraw lakanani walew ye. Ka sira bila ani dolo. A ka kan k'a yere tanga furawtali ma i n'a fo witaaminjw ni dowerew, nafa te olu la ni dafarali te bana kan.

- Ce ka balokisew ni muso ka balokise marayoro ka jagon min ebaliya, min b'u bali ka kono di. O be furake ni ce ni muso bee ka

yere minne ye ka bo jengonya ma, waati jan kono.

Ube muso labenni makonokonta kanma, walasa ka jengonya ke. O la, ce ka balokisew te makononi ke walasa ka muso ka balokise lasoro.

3) Ce be se ka konaya lasoro

O be se ka lasoro bana dow senfe i n'a fo damajalan ani ceya-dimibana ni sogosogoninje, fuur.

N'a y'a kolosi doron ko damajalan b'a la, a ka kan ka taa yerefurake, ani muso min y'o bila a la. N'a dun ye jengonya soro a yere muso fe, o fana ka kan ka t'a yere furake hali n'a y'a soro o ma bana taamaseere ye folo a yere la.

4) Fangantanya

Fangantanya ye dese de ye walima o donin, ka jengonya ke fo ka se lawaji jiginni ma.

Sababu fila de be fangantanya la

Farikolo yere cogoya (olu ka dogon kosèbe)

- O ju be bo hakiliso la. O fangantanya baju ye jengenebilinke ye;
- A be se ka bo joli bolicogo la;
- A be se ka bo ceya minen dow ka baara kecogo la. O yoro de la sukarodunbana fangantanya be soro.
- Dolomin ni doroguta, fuur.
- Hakili nagami

Hakili cogoya (olu de ka ca kosèbe, 90%)

- O be se ka soro jore, walima jonyerela walima hamiko werew minnu ju be adamadenya kanu na in'a fo: saya walima kanujogon farali i la, fuur.

- Kelebaw ani mankanw ni benbaliya, fuur.

Muso ka konaya sababuw

a) Muso konama be se ka bange.

A ba ka konomaya kono, a musoya fan do kogobe walim'a labencogo jugu be soro.

Misali: Ni balokise foroko (oweri) lankolon don balokise la, muso te lada ye ke.

- Oweri be se ka kooli wolo girin do fe, min be balokisew bali ka bo.

Konota te k'o la, nka dimibaw de be ke muso kan o waati la.

- Toronpuw ma laben ka je. Temensira t'u konona na. O ro balokise te se ka temen.

- Denso labencogo ma ni, a ma dafa, a ka dogon kosèbe, a tilalen don fila ye, a nesinnen be kofela ma.

b) Muso be se ka ke kona ye.

A ka c'a la, o sababu be bo gilero (balokise marayoro) ntanya la. O ro marayoro te soro ce ka balokise nalenw la.

Gilero bagama te balokise baloyoro ye. O la, ce ni muso be o furake ni jengonya dabilali ye fo ka se muso labenwaati ma konota la. O waati la, u b'a ke. O la balokise te makononni ke belen gilero kono, sanni muso ka balosike nali ce.

Furakeli nenama be se k'o furake kosèbe tuma dow la.

c) Muso be se ka konaya lasoro

Bana dow be yen minnu be muso konaya. Olu ye : sogosogoninje. O be se k'i noro toronpuw la k'u wo geren. O ro, muso balokise te temenyoro soro.

- Jεnɔgɔnya bana sɔrotaw minnu be don toronpu la i n'a fo damajalan.

Damajalan be musoya minen bee mine, nka, kerεnkerεnneya la, oweri ni toronpuw.

- Bolokoli kasaraw, min be soro o kecogo juguw fe.

- Dumuni barikama ntanya ani "iyodi" ntanya be muso garisεge dogoya konomaya soroli la. O dumuni barikama ntanya, n'a be wele ko : anermi, o be se ka den seballi faga ba konɔ.

- Diɛnatige temensira dow, i n'afɔ : donbaga saya, kasara, diyagoya furu, jigilatigeɓa, fuur. Olu be se ka waati-la-konaya lase muso ma.

O be to sen na fo n'o kun bora yen tuma min.

Ɔininkali konaya kunkan

- *Negentaya be don muso la cogodi?*

- Muso negentan te diya fosi soro jεnɔgɔnya la. A tεse ka lawaji soro.

- *Yali negentanya be se ka furake wa ?*

- Fura caman be yen minnu b'a suguya dow furake. Nka, jigiwaaro negentanya sorolen be furake hakili fan fe. O be ke dogotoro fe walima muso furuke yere.

Negentanya sababu be se ka bo benbaliya fana na ce ni muso ce.

- Ɔnɔgɔnbonyabaliya ce ni muso ce,

- Jεnɔgɔnya diyantanya walima a kecogo jugu u ni nɔgɔn ce;

- Jεnɔgɔnya danmatemen wale do : (diyagoya npogotigiyata, diyagoya furu, fuur.)

MOGŌYA BANA YELEMATAW

Hakili dayelen nininkaliw

- A befo mun ma ko mogoya bana yelemataw?

- Aw b'a jumɛnw don ?

- U taamaseere ye mun ye. U be soro cogodi fana ?

Ɗɛbila

Mogoya bana yelemataw, n'olu be wɛle ko "MST", ye bana kulu de ye minnu be soro jɛnɔɔnya sira fɛ.

Nka, tuma dow la, u be soro:

- Tɛgɛ nɔɔlɛw fɛ. N'i magara jɛnɔɔnya sanuya minɛnw do la bana be min kɛbaaw la;

- Da-don-ɔɔgonda fana b'a lase mogoma;

- K'i da ke ka jɛnɔɔn mogoya nɛmu, o fana b'a lase mogoma;

Jɛnɔɔnya bana yelemataw ye bana soro tɛlinw de ye. O de kan ma, a kafisa an k'u kelen kelen be taamaseerew lajɛ. O banaw ye :

- Liminɛpo

- Trikomansi

- Ɗɛgenɛbilɛkɛ (sopisi)

- Danan

- Kilamidiyasi

- Eripɛsi zenitali

- Wazinitiw

- Kɛɛsi-kɔɔnkaranka

- Sida.

1) Liminɛpo (kandidosi)

N'a be muso la, a be ji manama jɛ jɛman bo ani ka nɛnɛ bil'a la. Musoya kɔkannaw be bilɛnya. Tuma dow o dimiw be sefo kɛnɛntintin ma.

2) Trikomansi

N'a be muso la, a bɛna ni jibɔn bilali y'a la. O jɛ be se ka ke nɛrɛmuguma walima jɛ jɛman ye. Kuru-kuruw b'a la. Ɗɛfɛla nɛnɛ ani jɛgenɛ misɛn kɛ be bil'a tigi la.

N'a be cɛ la, a bɛna ni jɛgenɛji jɛ tijɛni ye.

3) Sopisi

N'a be muso walima cɛ la, a bɛna ni jɛfɛla dimi ye. A bɛna ni barakorɔladimi ye ani farigan. A bɛna ni kilidimi ye. A bɛna ni fiɛ bilali ye muso ka ladaye waatiw la ani o sɛnfɛ dimi. A bɛna ni dimi ye Jɛnɔɔnya kɔɔ.

4) Danan

O be daminɛ ni kurunin boli ye jɛfɛla nunkun na. Ni muso don, a be se ka nɛn bɔn o jɛfɛla kan ka caya an'o nunkun ni musoya donda yɛrɛ.

Ni cɛ don, nɛnw be soro o mogoya nunkun na an'a kɔɔ. Ale soro ka tɛlin cɛ bolokobaliw de la.

5) Sifilisi

(N'a bɛ muso la, a bɛ wɛle ko : tosonɲimi. N'a bɛ cɛ la, a bɛ wɛle ko : daa)

- waati folo : (kunɲogon saba jɛɲogonya kɔfɛ). Ni cɛ don : dimi tɛ joli la, nk'a lafalen don ani k'a jɛ bilɛn cɛya nunkun, ani kɔda ni kayakun.

Ni muso don : o joli bɛ kɛ musoya da lamini na, dimi t'a la ani kɔli ni musoya da. O danan o bɛ tunu a yɛrema kunɲogon fila walima kunɲogon wɔɔɔ kɔfɛ, hali n'a ma furakɛ.

- waati filanan : (o bɛna danan folo bannen kunɲogon wɔɔɔ tɛmɛnnen). Furufuruw bɛ bɔ tɛgɛ kɔnɔnaw ni sentɛgɛ kɔnɔnaw la. Farigan ni kankɔndimi, kunkolodimini dakɔnɔna dimi ani jɛdimiw bɛna. O taamaseerew fana bɛ se ka tunu kunɲogon fila ni kunɲogon 6 kɔfɛ, hali n'u ma furakɛ.

- waati sabanan : dusudimi, jɛfiyen, saya
Denɲenin sifilisi fana ka jugu kɔsɛbɛ. O bɛ sɔɔ de, n'a y'a sɔɔ bana in ye ba kɔnɔma mine a ma furakɛ.

6) Kilamidiyasi

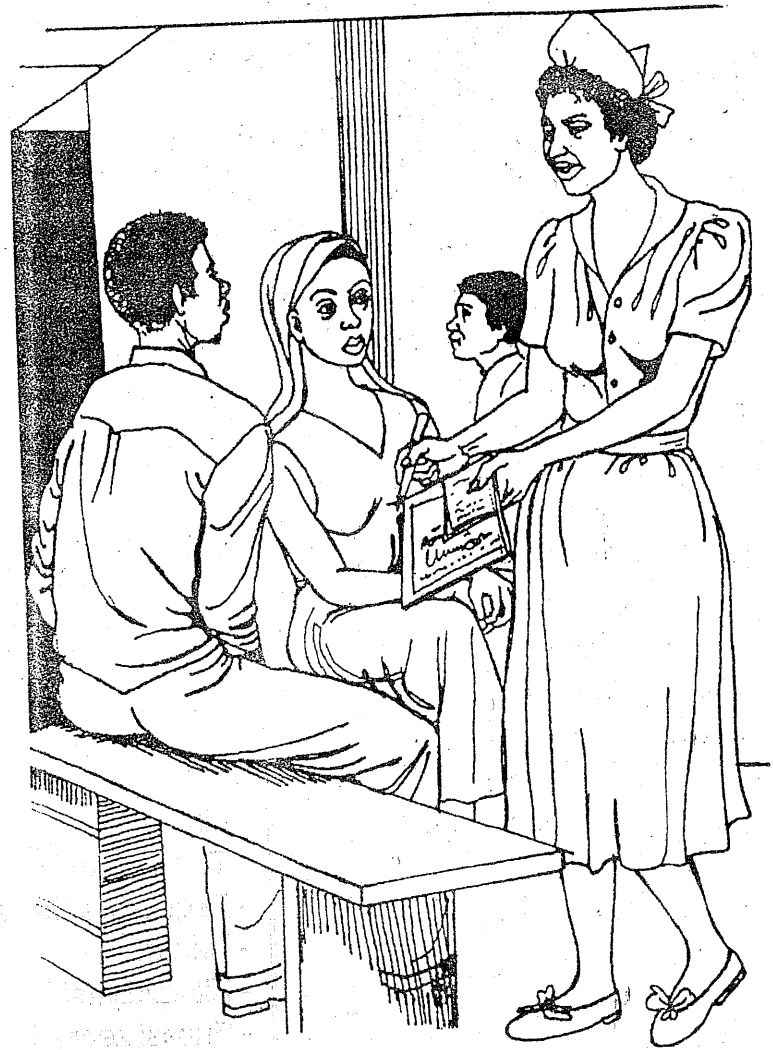
A taamaseere bɛ mine muso la ni ji kasango bonni ye. A bɛ se ka jɛdimi sababuya denɲenin na.

7) Eripesi zenitali

A bɛna ni musoya daw n'a kɔnɔna dimini an'a funtenini ye. Walima cɛya nunkun jɛnini. O jɛnidaw nɔrɔlɛn don jɔgɔnna tuma caman. Dimibaw bɛ sɔɔ jɛɲogonya kɔnɔ, ani jibɔnw ni kalaya. Jɛfɛla jɛjɛ fana bɛ se ka sɔɔ a la.

8) Wazinitiw

(O fana ye liminɛpo suguya dɔ ye). Ji jɛ nɛrɛmugumabɔn walima

A ka fisa furakeli telin ka kɛ dogotɔɔso la mɔgɔya pana yɛlemataw la

ƙe lafinnenƙon be ke. Olu be se ka manaya. Dimiw be soro ani ƙefela ƙeƙe. Dimi be se ka soro jekogonya kono fana.

9) Ƙeƙesi-kono-nkaranagaw

Ƙeƙe ani nkaranagaw caya keƙesi kono. A be ƙefela ƙeƙe kosebe. Nkaranagaw be ye u soroli kalo 1 walim'a kalo 3.

N'aw ye nin bana kofolen ninnu fen o fen taamaseere ye aw yere la, a ye taa dogoro do laje jona.

Bana ninnu be soro

- Ka jekogonya ke banabaato fe,
- Jibon kera fini minw kan : fini, serebet(i)
- Koli finiw
- Tegi nogolen yere sijnenni caman sen fe.

Walasa k'i yere tanga u ma, i be dogoro ka ladilikanw topoto a nema

- K'i jekogonyakebaa walima i jekogonyakebaaw furake i fe.
- K'i yere bali jekogonya la furakeli waati la.
- Ka yeretangalan (kondomu) matarafa jekogonya kono.
- A ka kan dogoro ka taa laje nin bana kelen o kelen taamaseere yelen.

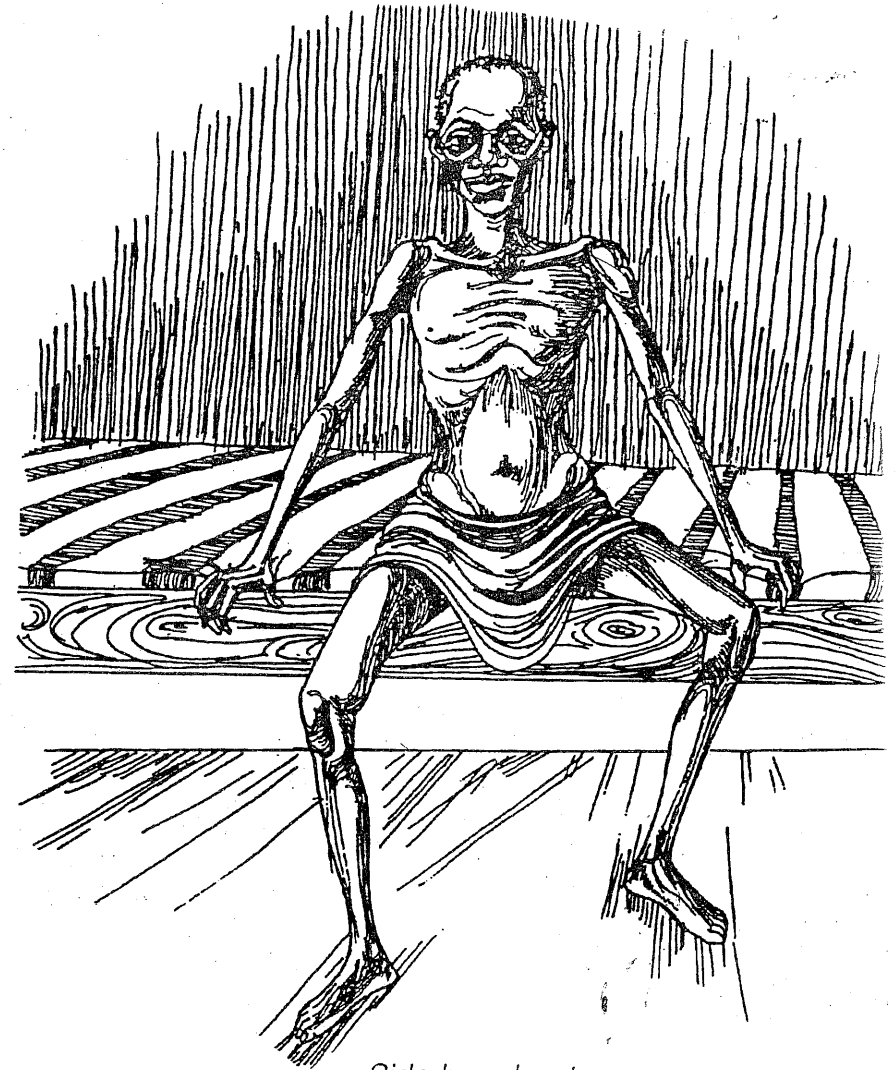
10) Sida

Sida ye mogoya bana yelemata ye. Bana in be se ka mogo suguya beɛ mine: ce, muso, denmisenw, cekoroba, musokoroba, baarakela, lakoliden, kalanbali, hali denjenin, bangebali a ba kono.

a) A taamaseerew

A taamaseere kunbabaw ye :

- fasali

Sida banabaato

- konoboli banbali
- farigan gelen

Tamaseere werew

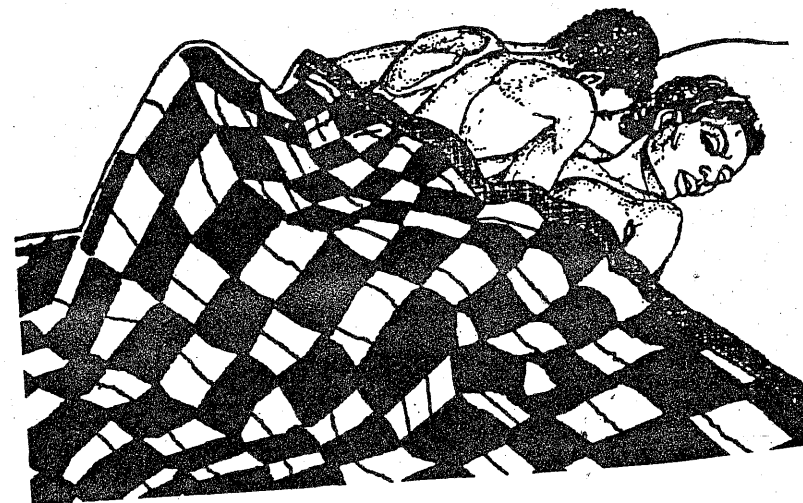
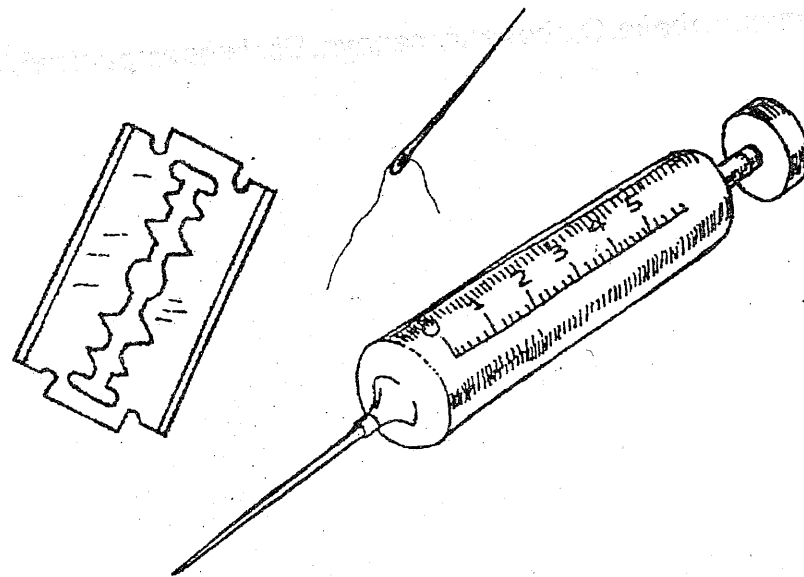
- sogosogo banbali
- farigan kisew
- kan funu
- segenba
- hakili nagami

b) Sida sarocogo

- jengonyaw
- jolita
- a be den lasoro ba fe

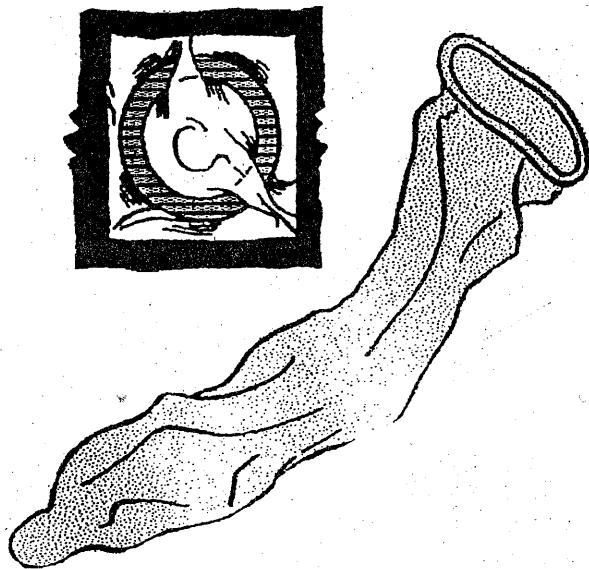
Sida banakisew be farikolo lakanafenw (gulobili jeman) de kele joli konono. O lakanafenw be kelecce joyoro de la farikolo la u be joli konono, banakise be kelili kanma walasa ka farikolo lakisi. Ni banakise dun sera ka keleccew faga, bana be don farikolo la. O ro, sida kun be bo kalo 6 walima san caman kofe. Banakise in be moggo minnu farikolo la, n'u dun be san caman ke ka soro bana yere m'u soro, olu be wele ko sida banakise doninaw. Olu de ta ka jugu, ka masoro u be se ka bana in bila moggo were la ka soro u t'a kalama. Baara dow keli walima donnogonna dow temenni i ni sidato ce, o te sida bila i la.

- ka kuma nogon fe,
- ka tulong ke nogon fe,
- ka gadon ke nogon fe,
- ka don jegen kelen na,
- ka nogon munumene walima ka maga nogon na.

Sida sarosiraw

- ka dumuni ke nɔgɔn fɛ,
 - ka tɛgɛw don nɔgɔn bolɔ
- Dimɔgɔw, sosow, olu si tɛ sida bila mɔgɔ la. Mɔgɔ b'i yɛrɛ tanga sida ma cogodi ?
- ka yelɛma don jɛnɔgɔnya kɛsiraw la n'o faamuyali ye
 - ka sabati jɛnɔgɔn kelen fɛ.
 - ka jɛnɔgɔnya dabila mɔgɔ caman fɛ;
 - ka tangalan (kɔndɔmu) matarafa
 - ka mɔgɔ-kelen-sɔgɔlikɛkelaw ta sɔgɔliw senfɛ.
 - ka lamu kelen kelen ta mɔgɔ kelen kelen bɛɛ kanma bolokoli la.
 - denmusow bolokoli ka dabila, o min bɛ den ni ba bɛɛ ka kɛnɛya rɔnɔgɔ.

A ye kɔndɔmu (tangalan) don walima...

Ka sabati jɛnɔgɔn kelen fɛ

FURANCE DONSIRAW BANGEW NI NONGON CE

Ɗɛbila

I - Donsira kuraw

a) Furaw

1) pilili

Muso b'o kise kelen ta tile o tile walasa ka konota bali.

Pilili be baara ke cogodi?

Pilili be gileri feganya ani ka denso konona jintanya ka soro ka oweriw lasunogo, k'u ka baara sennasumaya..

Pilili nafaw

N'a tara a cogo la siga fosi t'a ka konomaya soroli balili la. A be sikiliwaatiw daben, ka geleya kunben (jolibonba) ni lada joli dogoyali ye. A tali te ko tije jɛnɔɔnya la. Ale be ben muso caman ma. Musoden batigiw fana ka pilili tataw be yen.

- A be banaw nɔɔya, ka sin dimi misenw ban ani denso taw.

Pilili tali masibaw

A be kow ke muso dow la, u be minnu soro

konota waati la (foononege, kunkolodimi). A be muso girinya.

Kolosili

Pilili man kan ka di muso si ma ka soro i m'a nininka folo n'a y'a soro bana kofolen dow ma deli k'a mine.

2) Sogolifurajiw

O ye furaw ye minnu ji be lataa muso joli sira fe, n'a t'a fe ka konomaya soro. Sogoli be ke ladaye tile 1 n'a tile 5 ce. Segin be k'a kan kalo 2 o kalo 2 walima kalo 3 o kalo 3, ka da fura suguya kan. I n'a fo pililiw, a fana be konota bali.

A nafaw

N'a kɛwaatiw fɔra nɔɔn ko a cogo la, u ka baara ye sahaba ye. Fura minnu be sinji caya n'a y'a soro muso be ka sin di den ma. Sogoli waati furance : kalo 3 walima kalo 6. Ale be ben musow fana ma pililiw te kun muso minnu na. U be ke sutara konɔ.

A masibaw

A be ladaye kotige pewu. Furance b'a sogoli

dabilali ni kōnōmaya sōrōli waati cē. A bē se ka kunkolodimi, fōnō, jēnamini, fuur... bila muso la. A bē girinya. Maa faamuyalen de ka kan ka sōgoli kē muso la.

3) Nōrupilan

Ale labaaralen don ka kōrō Mali kōnō. Kalaninw de don, tangafura bē minnu kōnō. O kalaw de bē bila muso wolo kōrō. K'a ta a biladon na, a ka baara waatihakē ye san 5 de ye. N'a bilala muso wolo kōnō yōrō min, kala in bē a kōnō tangafura labō dōnin-dōnin, o fana bē baara kē owēriw ni kōli kan.

A nafaw

Tō-ka-jē t'ale ka baara la. N'a bōra wolo kōnō dōrōn muso bē se ka kōnō sōrō. Ale fanga waatihakē ye san 5 ye. A bē kē sutara la.

A masibaw

Ale donbaga wajibiyalen don ka kē mōgō faamuyalen ye. A bē se ka na ni jolibōli caman ye. A bē finē bila ladayew furancē la. A bēna ni kunkolodimi ani girinya sōrōli ye.

B/ Minēnw

1) iyusi walima siterile

O ye minennin ye min bē bila muso denso la walasa k'a bali ka kōnōta. Ale ka baara kafisa hake 99% la. Siterile bē bila muso kōnō de, n'a y'a sōrō a mā jēnōgōnya kē ladaye fila ni jōgōn cē.

A nafaw

A bē kē sutara la, segin bē se ka kē kō a la, awa tōrōba t'a la.

A masibaw

A bē ladaye waati n'a joliw caya. Jolibōn ni musoya kōnōna bē sōgō sōgō muso dōw la ladaye waati la. Walasa ka lada labalalenw labō, fo mōgō faamuyalen de ka sōrō o la.

2) Kōndōmu

O b'i n'a fo manabōrenin de min bē don cēya la ka musoya kē. Cē de b'ale don.

A ka baara cogoya

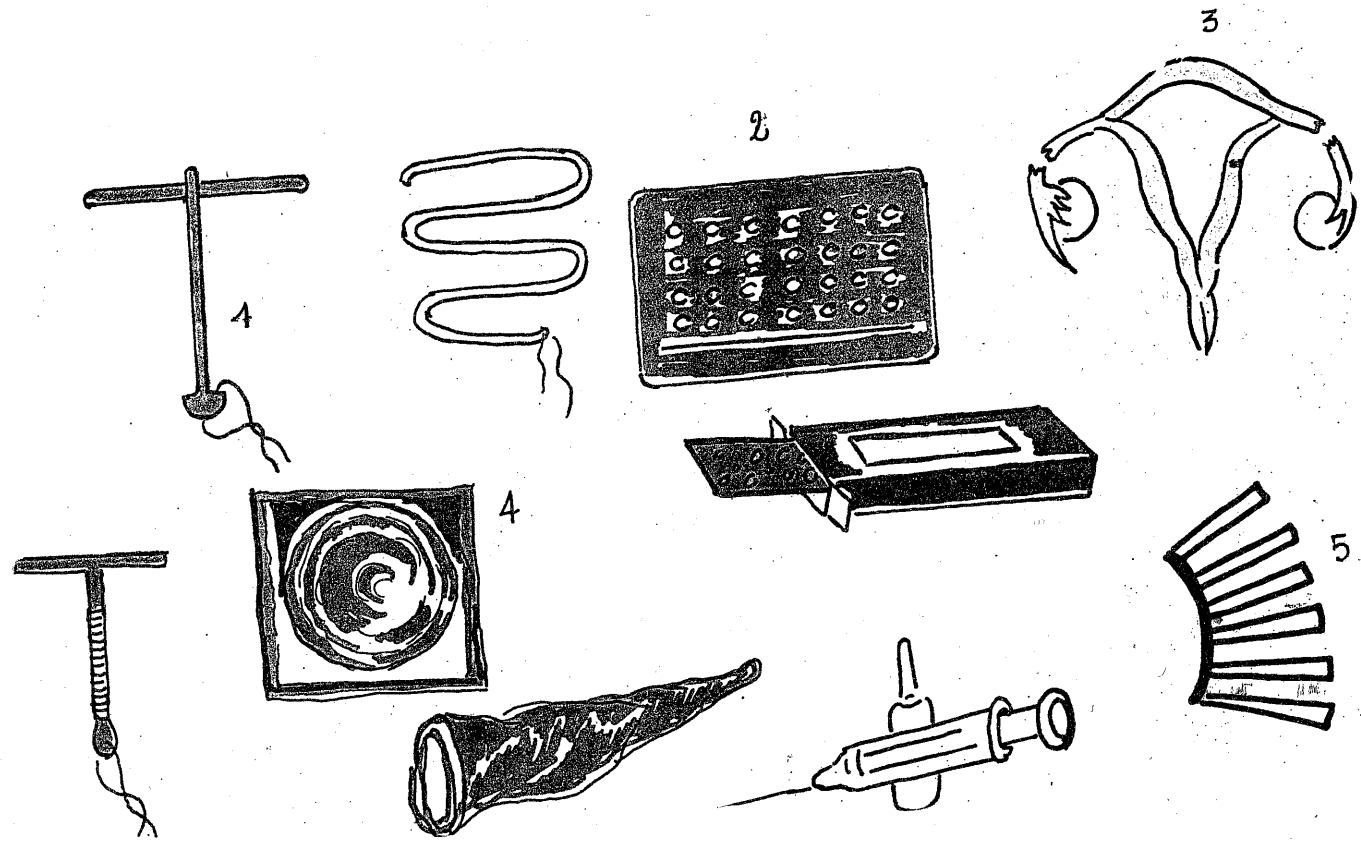
Ale bē cē lawaji bali ka don musoya kōnō.

A bē labāara cogodi ?

I bē kōndōmu labō a forokonin kōnō. I b'a don cēya wulilen na. Nunkun tē kōndōmu minnu na, i b'olu don k'u tōnin to lawaji keyōrō kanma. Ni lawaji taara dōrōn, i bē kōndōmu n'i cēya jusigiyōrō minē, walasa kōndōmu kana to musoya kōnō. I bē wuli. O wulili bē kē ka sōrō cēya pasā ma da tōyi fōlō. I bē i yōrō janya musoya la, ka sōrō ka kōndōmu saman ka bō. I bē kōndōmu lafilī jēgen walima wuluwulu kōnō, walima maa tē se k'a lasōrō yōrō min fiyew. Kōndōmu kelen tē don sijē fila. Donko kelenw don.

A nafaw

Ale bē se ka kē waati bē. Operasōnko sit'a la. Ale bē se fana ka mōgō tanga ka bō mōgōya bana yelēmata tōw sōrōli ma. A sōngō man ca, aw'a bē makōjē fo 88% na.

Furance donsiraw kənw ni rəwən cə : 1 siterile, 2 furakisənin, 3 tərənpu sirili, 4 Cəndəmu donni, 5 kalanin bilali

A masibaw

A be se ka mogo toro jengonya la, walima ka jengonya diya dogoya. A be se ka fara jengonya senfe.

Muso fana be se ka kepuw, walima finikolonw, fuur... ke k'a koli datugu.

C/ Fura lajolenw

Olu ye furakisew de ye walima furakisekuruw, muso be minnu don a musoya kono, miniti 1 fo miniti 10 ka kon jengonya ne. Tangalanw b'o furaw la.

O nafaw

O furaw be ce balokisew de rotine. U yere te don joli la. A wajibiyalen te mogo faamuyalen k'u don i ye. U be mogo tanga mogoya bana yelemata dow soroli ma. U be mako ne 79% la.

A masibaw

Fo ka laben ke ka kon jengonya bee ne. Ale ka makone hake ka dogoni towa ye. I te musoya ko lere 6 temennen ko, jengonya kofe. A be dusuyelen bila ce ni muso bee la. A be jengonw nogo.

Siga te tangacogo minnu na (cogoya mogo janfabali)

O ye operason de ye min senfe ce lawaji nasiraw be tige fila ye, ani ka muso toronpu fila tige fila ye.

O nafaw

A ka baara ye dafalen ye muso la. Nka ce la, i b'i jo a ka lawajibo 12 de ke walasa k'a nafa don. Tjneni fosi t'a la waati nataw la.

A masibaw

Ale te se ka bo yen ka den soro, nimisa be se ka na. Operason geleyakow, f'a ka ke mogo faamuyalen fe?

Nininkaliw

- Yali niwakini be se ka muso kono tije wa ?

- Niwakini te konotjefen ye, barisa a hake min be kono tije, o hake kelen de be mogo faga.

- Lenburukumunin ni perimanganati ye densorobaliyafen ye wa ?

- Lenburukumunin ni perimanganati si te se ka kono tije. Fen masibamaw yere don.

- A be fo ko pilili be finfinbana (kanseri) bila mogo la, yali o ye tije ye wa ?

- Pilili te finfinbana bila mogo la. A be se ka ke, muso dow kolosibali be pilili ta soro finfinbana tun b'u la. O be juguya, hali ni pilili te. Pilili be se ka tansonbana de kakorodon (joli dogoyabana). O taamaseerew ye :

- kunkolodimi gelen

- tulokonona kulu

- ne ka yeli barika dogoya

- A be fo fana ko diyusi (kalaninw) be taama farikolo la?

- Baarabolo in daminewaati, fili dow de donna baara taabolo la. Nontе, diyusi dacogo yere koson, a te se ka bo a nona konobara kono.

II - Yere lakolosaaraw

Hakili dayelen nininkaliw

- Muso be mun kolosi a farikolo la, ladaye fila ni jogon ce waati la?
- Muso be se ka kono soro tuma jumen?
- Sikili jumen soroli ka telin?

Ɗebila

Yere lakolosaara be se ka ke furu jogon faamuyalen bee fe.

An ka misali ta muso do kan min ka sikili waati ye tile 28 ye (o sikili de ka ca), walasa k'an ka kuma lasinsin.

An k'a bisigi k'o muso o ka ladaye be tile 4 soro. Tile 3 walima tile 4 be fo a ka ladaye ko, o muso te ko kerenkere nne si lakolosi a farikolo la. Nka, k'a damine a ka sikili tile 9n na, o muso o be sumaya kolosi a musoya kono. A b'a yere musoya lakolonyalen ye i n'a fo don temennenw. O sumaya taamaseere be bonya ka t'a fe tile o tile, fo a bena jije do bon min ne ni sefan ji ne be tali ke jogonna. O be bo a musoya fe. O de ye gileri ye.

Koli de be gileri dilan. Ale joro ye ce ka balokisew bisimilali n'u labaloli ye. A b'a to ce ka balokise be se ka balo tile 7 kono, sanni muso ka balokisew ka na.

O gileri o donin de be dilan kow damine na, aw'a be to koli kono. Muso te gileri ye. Nk'a b'a to muso ka yere jegin bisigiya soro. Ni konotawaati be ka lasurunya ka t'a fe, gileri in hake be caya, awa a be ye ne na fana.

O gileri cayadonw de be konomaya taamaseere bo. Nk'a don tigitigi

te don abada. A ka c'a la, konosoro be ke gileri cayadon tile laban, lere 2 ni lere 48 ce. A ka c'a la, gileri cayadon tile laban duguseje muso ka balokise be se ka balo lere 24, o kofe. Nka a te se ka don tigitigi, a be bo oweri kono waati min na. Tile 3 be jate gileri cayadon tile laban kofe, walasa ka sementiya a kan, ko balokise te balola tugun. Gileri caman soroli kotigelen ko, muso be gileri donin soro. Nka o ka pasan a be geleya fana. A be datugulan gelen do dilan, min be denso datugun.

Gileri lajoli be waleya muso denkise boyoro de la oweri kan. Don minnu be o ko, muso b'a yere musoya lankolonyalen ye kokura. Denso datugulen be to fo ladaye nataw.

Gileri-ninin-koli lawamagali fe

Muso minnu gileri man ca, walima n'u te se k'a don, k'o sababu ke jije bon ye, denso koli lamagali b'olu demen. Wula o wula, ladaye temennen kofe, o musow be maga u koli la, walasa k'a don ni gileri dilanni daminena walima n'a ma damine. Walasa k'omagali ke, muso b'a bolonkonin kunba, walim'a bolonkonin sinnaban don a musoya kono, fo n'a magara koli la. Walasa k'a don ni gileri be ka dilan, n'a y'a bolonkonin labo, a b'u bo jogonna, k'u jo yeelen na, k'u laje.

N'a y'a soro gileri be yen, a be sira do bolen ye a bolonkoninw ni jogon ce. O waati de la o muso o b'a don k'a b'a ka konosoro waati la, ka masoro gileri dilanni daminena. A be se fana k'a bolonkoninw joo si a senkonin kunba la, walasa k'a ye n'a y'a soro ji in ka nugun. N'o nugunyalen don, a ka mana, aw'a ka pasan, o koro ye ko gileri don.

Koli ka ladonniya

Denso koli fana be se ka taamaseerew di muso ka konosoro waati kan.

Ladaye waatiw kono, ani tile danmado minnu be fo o ko, denso koli be musoya kono duguma. A ka gelen aw'a datugunnen don.

A be yelen doonin-doonin, ani ka magaya. A be dayelen o la fo konosoro waati selen. N'o kera, koli be jigin tugun, ka geleya a nona ani k'a datugun. Muso man'a bolonkonin don a musoya kono, muso b'a don furance min b'a koli lasoroli la. A b'a don o waati la fana n'a ka gelen walima n'a ka magan.

N'a y'a soro koli be duguma nanfan fe n'a ka gelen fana, muso b'o don barisa a b'a lasoro bolonkonin tilance yere ladonnen doron. N'a y'a soro koli yelenna sanfe, n'a ka magan, muso be geleya soro a lasoroli la. A bolonkonin hake bee be ladon a musoya kono o la.

Kononkisew walima belekiseninw koli sikili jatefenw ye

Muso kelen-kelen bee be kononkise negennen walima ka belekiseninw don-don gaari la ka ben a ka sikili tilew ma (katimu misali)

A b'a damine ladaye tile la (sikili tile 1) ni kononkise bilenma kelen, walima belekisenin kelen donni ye gaari la. Ladaye tile o tile kononkisenin bilenma kelen walima belekisenin kelen be don gaari la. Ni donw kera, gilero te minnu na, o kononkise dontaw be ke ne neregumuma ye walima, belekise min ne ni folow ne te kelen ye.

Muso man'a yere neginnen ye don min na doron, walima n'a ye gilero taamaseere ye a bolonkoninw la, a be kononkise kelen walima belekise ne nugujima kelen don. A b'o ke don nataw bee la. A b'a

kolosi, gilero ka ca kosobe don minnu na, ani tile 3 minnu be fo o ko, o la a be kononkise 3 walima belekise in ne bulama 3 don gaari la : o ye lakanabaliya tilew ye. O tamennen ko, n'a y'a yere musoya konona lankolonyalen ye kokura, a be kononkise walima belekisenin ne neregumumaw don gaari la. O be to senna fo ka se ladaye were ma.

Ladaye were tile folo, a be kononkise walima belekisenin tonnen folow kun lajo, k'u kun siri. A be gari kura were ta. A b'o siri folo la, ka furance bila. A be segin sikili jate kan ni kononkise walima, belekisenin ne bilenma donni ye, fo ka se ladaye were ma.

N'a ye sikili caman jate nin cogo in na, k'u sanga-sanga nogon ma, a be nogoya muso kelen kelen bee ma k'u ka sikili waatiw hake berebere don an'a ka konosoro waati n'a ka konosorobaliya waati. O ro, ani a ce be se k'u ka konomaya waati nesigi.

III - Laadala konosorobaliya furaw

Hakili dayelen nininkaliw

Ladallasira la, an be konosoro bali cogodi?

Ɗebila

Furance donni bangew ni jogon ce, o kera an bara yan tuma bee.

A be ke dogon na. O b'a to maa te se k'u ka jeni don.

O furaw dow file :

Tafo : O ye gaari borolen kurukuruma ye, muso be min siri a cema.
K'a to muso la, a bisigilen don k'a te konota.

Sebendenw : O ye domaw ka seben dilannen ye.

Talenfura : O ye ntalon ka fini ye min be don musoya la k'a datugun.

Di : O be ke ka kon jengonya ne. Muso be dinono donin k'a musoya
konon. A bisigilen don ko dinono be ce ka balokisew bali ka taama.

Tiga-ji : O yetiga bilalen ye ji la lere 24 konon. O ji oka kan ka min miniti
damada ka kon jengonya ne. O ji kelen be ke fana ka musoya ko,
ni jengonya banna yoro min na. O ji o bisigilen don banakise
fagafen ye.

Lawaji kotige : O sen folo ye ce ka wulili ye ka bo muso kan ka soro
lawaji ma musoya lasoro folo.

Sen filanan ye ce lawaji lataali ye muso woro furance la.

Nguwane dili (o ye kenaga fe jiri do togo ye maninkakan na).

Dow ka fo la, o be se ka konosoro labali Dili be laja, k'a mugubo ani
k'a min ji kalan na don o don.

Konkoro saji : O be labaara wasolon, gatigi sukotulonw sen fe. O
waati la, banbagato denmusow labilalen don jengonya dakun na
waatinin konon. Tile 7 konon, u be se ka jengonya ke u diyane mogo
bee fe.

Konkoro saji ye foronto ni di ani tomi ni ji de jagaminnen ye. A be
wele fana ko : moriw ka dolo.

Tomiji : O fana caman be min ka kon jengonya ne

Jengonya dabila waatinin konon. O fana ye furance donsira ye
bangew ni jogon ce.

Nka, nin fura kofolen ninnu bee nafako ye fen segesegeta ye.

N'i mako be bangew ni jogon ce furance donfenw la, u be soro min
?

- kondomun be feere fan bee, feerelikeyoro bee.

- A be soro keneya sabati baaradaw fana na.

- fura tow be soro keneya sabati baaradaw doron de la ani muso ka
bangekow laben baarada "AMPPF" u be dika da mogo faamuyalenw
ka lanini de kan.

MUSO BOLOKOLI

Hakili dayelen jininkaliw

Bolokoliye mun ye, A be ke ka bi waati jumen ? Munna A be ke ?

Ɗɛbila

Bolokoliye fen ye min daminɛtuma ka jan. An te se k'a daminɛwaati jonjon don. Nka lawale kononnakow donbagaw ka fo la, a yera misirakaw (Egipti sigibagaw) de la. Sɛbenw y'a jira k'o waati la, muso bolokoli tun be ke Afiriki konɔ. fen min b'an nafa, o de y'a donni ye :

- A kecogo joli be ke Mali konɔ ,
- A kekun ;
- Mun be se k'a kebaga lasoro ;
- Siya jumenw t'a ke. Munna ?

1) Kɛcogo naani de be bolokoli la

Kɛcogo folo : Musoya nunkun kɔkanfaranin tigeli walim'a kunnin tigeli.

Kɛcogo filanan : Musoya nunkun ni musoya daburuw be tige

Kɛcogo sabanan : Musoya nunkun ni daburuninw ani daburubaw be tige ka segin k'unoroɔnɔgɔnna, ka musoya datugun. Wonin fila dɔron be bila sugunɛke kanma ani lada joli

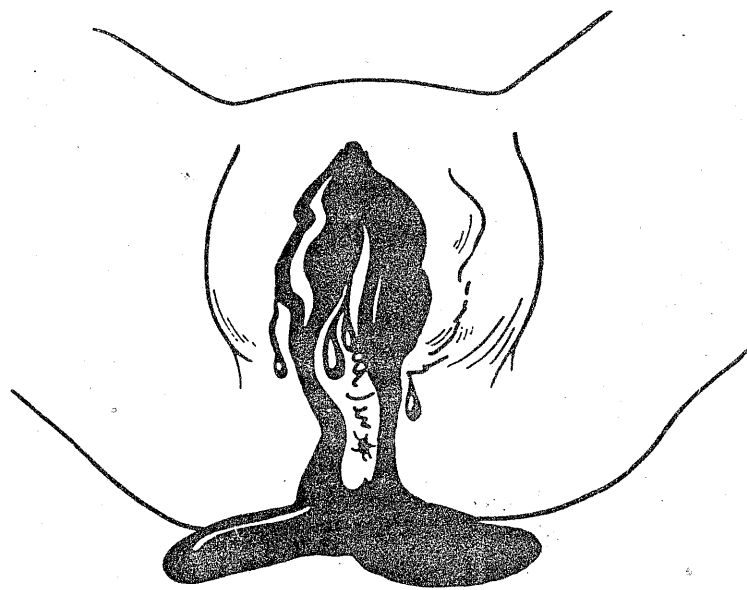
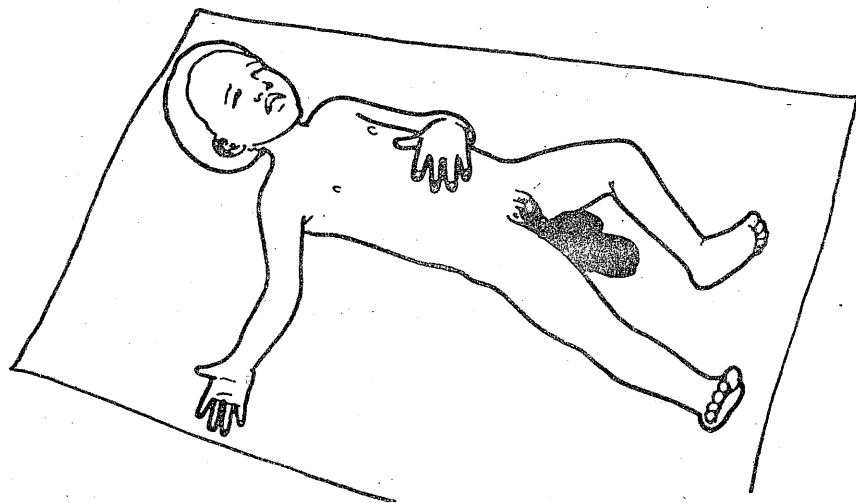
boli kanma, n'o waati sera.

Kɛcogo naaninan : Daburuninw be tige ka musoya nunkun to yen.

2) Akɛkun folenwka ca, nk'anb'u rokunbabaw de ta yan :

- An ka maakoro ka ko lasigilen don.
- An ka kan k'utopoto ani k'ulasabati jɛnɔgonya kecogo numan ani bangeli nɔgoyali kanma.
- A be npogotiginin dɛmen ka to a ka npogotigiya la.
- Dinɛ taasira fe, muso lasenuyalifen don.

3°) Siya minnu te muso bolokoli ke, o ye banɛfan bolo mɔgow ye. K'a ta Tumutu, ka se Kidal fo Menaka, mɔgo te muso bolokoli ke. An b'a pereperelatige ko Gundamuka ni Onborika hake danmadonin b'a ke. Banɛfanɛ siya minnu te muso bolokoli ke Mali konɔ, olu ye : koroboro ; burudamew ; fulaw. An ka barosenw senfe, an y'a kolosi ko siya be konɔ murumurunin be yen, minnu te muso bolokoli ke (maraka ; bamanan, Maninka, kadaw ; bobow). Kun minnu kra kebaliya la olu fe, o de ye a donbaliya y'u fe walima, kasaraba do kelen a baara senfe. N'o kasara

Muso bolokoli be na ni joli caman ban ye

suguya kera, dutigi b'a fisaya k'a kon. O konni be to senna o bonsonw bee bolo.

Tumutu ta sababu y'o de ye. Nka, k'a ta Banba fo Menaka, muso bolokoli donnen te hali donin.

4°) fen caman be se ka muso lasoro bolokoli sababu la. U be tila serekulu fila ce :

- ko lasorota telinw joli be se k'a taasira bila. N'o ma kunben o benani joli banni ye.
- Dimiba be se ka k'a tigi sata ye.
- Ni bolokoli ma ke senuya la, janoji be se k'a tigi min.

Waati jan ko lasorotaw

- negenesira la banaw
- Musoya banaw minnu be se ka na ni konaya ye ani negentanya.
- Hakili jagami k'o sababu ke dimi barikaba ye
- bange geleyali ka masoro den kunkolo be lageren, k'a boli sumaya.

O be se ka min lase den ma, o ye :

Den sulama wololi ye. Walima hali ni den ninama sorola, bange segenba b'a dese k'a kulekan folo ke, o min be fagonfagon dayelen.

O segen o kasara be fiye bila a ka dijenatige taabolow la fo ka t'a sa.

Ni bana be ba kan min ju be den lamoji la, o be se ka ke ba sata ye.

Nininkaliw muso bolokoli kunkan

- Muso bolokoli be ke cogodi ?
- Dugu misenw kon, a ka c'a la, npogotiginiw be boloko ngonfe. O

be ke jegen kono walima dugu dafa jiritu.

Muso min be bolokoli ke, o n'a demenbaga be baara ke ngon fe. O de be npogotiginin la banban duguma, ani k'a senw bo ngonna. Bolokolikela be soro ka musoya nunkunni (walima) daburuninw tige muruda ne kelen na. A be soro ka musoya ko ji suma na, ka furamugu k'a la (misibo ni furamugu finman do ngaminen). Bolokoden bee be fofa ngon ko o cogo la.

- *Ni filiy'a to tigeliyoro ka dunya bolokoli senfen, mun de be se ka ke ?*

- Ni bolokoli tigeliyoro dunyara, o be se kana ni jegenesira jolimayali ye. Ka gelaya don jegenekela. fo operason de ka ke k'o joli furake.

- *Yali joli lajofenw be ye ladala sira la wa ?*

- Bolokolike musow be jiribulu furamugu do ke ka joli lajo. Nk'o furamugu barika ka dogo joliba lajoli la.

- *Yali npogotiginin min denso mana ronogo lada joli fe bolokoli senfe n'o operela, o be se ka den soro wa ?*

- O la, lada joli bese ka koron musoya kono, o bena ni konodimi gelen ye, min be operason wajibiya. Ni operason kera ka ne, muso o be se ka den soro. N'a dun y'a soro muso denso yere de bora yen k'o sababu ke bana ye, o npogotigi o te se ka den soro.

- *Yali musoya datugunni be se k'a to npogotigi te rotije wa ? (npogotigiya tali)*

- Npogotigi musoya fan do de be datugun. Walasa a ka se ka jengongonya ke, o npogotigi ka kan ka operason (dayelenni) ke folo.

N'o kera, a be se ka jengon ya ke k'a npogotigiya ta ka npogotigi to a cogo la, o ye ladamunikoba ye ani joyorofa. Nka mun be npogotigi yatabali (k'a sababu ke musoya datugunni ye) ni npogotigi musoya datugunbali ce, min ser'a yere la?

- *Yali musoya nunkun kasa jugu be bo wa ?*

- Kasa kerengerennen site musoya mukun fe. Musoya kasa cogoya dulonnen don o la senuya cogo la.

- *Yali kun be bolokoli ni densoro ce wa ?*

- Ayi, bolokoli joyoro fosi te densoro la. Muso bolokolen n'a bilakoro bee be se ka den soro, ni ko wera t'a bali.

- *Bolokoli be muso barika ban wa ?*

- Bolokoli waati yere la, npogotigi fanga be se ka dogoya ka da joli boli ni dimi kan min b'a kan. N'ka ni joli keneyara doron, a fanga be segin a ma. O la, muso te se ka fanga dogoya soro tugun, barisa a denmisema de bolokora.

- *Furance jum'en be muso bolokolen ni muso bolokobali ka densoro ce ?*

- O furance be ye den bowaati de la. Muso bolokolen musoya da man magan belen koseb'e ka temen muso bolokobali ta kan, o lasaman be gelaya donin den bowaati. Musoya konona farali be se ka ke muso bolokolen ma denwolo senfe. Gelaya fana be den laboli la. O be den segen koseb'e.

- Bolokoli be ke sihake jumen na ?

- Folo npogotiginin tun mana se furu ma de, a tun be boloko. Nka sisan, duguba konona fara dugu misen konona kan, npogotiginin be boloko a sihake O ni 5 ce

- Yali mogow sera ka bolokoli dabila wa ? Ni mun keli ye ?

- Mali konɔ, korɔborɔ dow ye bolokoli dabila k'a sababu ke kasara sorolen do ye bolokoli senfe. O bolokoli kera npogotiginin fen o fen na, joli boli y'olu bee faga. O korɔborow jera ka bolokoli dabila. Dugubaw konɔ, mogow dow fana y'a dabila.

- Yali baara jekuluw be Mali konɔ minnu ye muso bolokoli keleli k'u ka baara ye wa ?

- Baara jekulu caman ni mogow dogolen caman be ka muso bolokoli kele. Ni hali bi, bere ma bo muso bolokoli hake la, o kun ye baara jɔgonya banbanbali de ye baara jekuluw ni jɔgon ce.

- Mun de be ke bolokoli senfe, walasa k'a dimi dogoya ?

- Dugu misenw konɔ, fura foyi t'o la. N'a y'a sorɔ npogotigi korɔba don, a dusu be lamin ni kumaw ye walasa a kan'a ka dimiko da kene kan.

Dogotoroso la fana, a ka c'a la, kirinfura te di bolokoden ma.

- Musoya nunkun jolen (jenɔgonya nege fe), o be cogodi ?

- Nininikela dow ka fo la, musoya nunkun jolen be fa joli la ani k'a kunbaya. Nka o kunbayali berebennen don. A te geleya foyi don jenɔgonya la. O joli yere de be nege ladon kosebe jenɔgonw la.

- Ni npogotigi do nimisara a musoya nunkun tigeli la (bolokoli) yali o be se ka k'a lagosikun ye wa ?

- Ayi.

- Muso jiginyorow la an be a ye ka caya, muso konoma musoya be fara bange senfe, yali o sababu ye bolokoli de ye wa ?

- Korɔsiliiw y'a jira ko muso bolokolonw ka musoya konona fara ka ca jiginni senfe ni muso bolokobaliw ta ye siɛ seegin.

- Diinew be mun fo muso bolokoli kan ?

- Kuma foyi ma ke bolokoli kan bibulu (kerecenw ka kurane) ni kurane (silamenw ta) konɔ muso bolokoli kan. Nka hadisa dow be kuma a kan. An kuntigi Mohamadu, kisi ni neema b'a ye, bora muso bolokoli do kan (a fora cogo min) a m'a kon.

- N'a y'a sorɔ bolokoli be muso nege dogoya, nefoli jumen dun be sorɔ npogotigi denbatigiw ni sungurunbaw hake cayali la ?

- Kun caman be npogotigi denbatigiw ni sungurunbaw hake cayali la. Nafoloko geleya ni mogoya latangabaliya y'olu dow ye. In'a fo an da ser'a ma cogo min, musoya nunkun bolen yen, o fana bena ni nege donsira werew ye jenɔnya sira fe. O ro, bolokoli tena ni muso negetanya ye?

- N'a y'a sorɔ nafaw be bolokoli la, o ye jumenw ye ?

- Dogotorosira fe, nafa foyi te bolokoli la. A be fo k'a be muso negentanya. O yere de y'a jugumayoro ye, ka masoro o ye fiɛ ye muso ka adamadenya la.

- Yali ni musow y'u fanga ke kelen ye, u be se ka bolokoli kele wa ?
- Bolokoli ye musow de ka ko ye. Hali ni cew b'a lasinsin ka d'a kan ce dow te son ka muso bolokobali furu. Nka ni musow y'u kan ke kelen ye, k'u ban bolokoli ma, u be demenbaga soro musoyatige in keleli la. Hali n'o be waati jan ta.

- N'an ye muso bolokoli kele, an be se ka mun de bil'a nona walasa k'an ka denmusow ladamu dijnatige sira fe ani mogoya ladonni sira fe ?

- Dugu misenw kono, denmusow be se ka to u ladamusira koro kan, k'u kafo musokoroba do ka kolosili kono, min b'u lafaamuya adamadenya taasiraw la. furaci be to a cogo koro la, ka bolokololi doron b'a la.

- An be se ka mun ke walasa ka musokorobaw lafaamuya, Olu min bolo be korolen kan kosebe ?

- Fere jenamaw deka kan ka sigi sen kan walasa ka musokorobaw ladonniya muso bolokoli masibaw kan. A kana f'u ye sije kelen k'u be denmusow la se masiba ma n'u bolokoli ye. Lafaamuyali de senfe, musokoroba ninu ka kan ka se ka masibakow don ani k'u hakilinanta soro bolokoli kan.

- A be fo ni i ye sinamusu soro min ma boloko, o b'i ce basi i la. Munna ?

- O koni ye kuma gansanw de ye minnu ma segesege abada.

- Cew b'a fo ko : "ni n be jenogonya la muso fe, a sulama be to yali o kun y'a ka negentanga de ye wa, walima jenogonya nedonbali an fe ?"

- Kesira minnu be jenogonya diya don mogo la kosebe, olu donnen bere te halli bi. Negentanya kunw ka ca. Awa musoya nunkuntanya te se ka mogo bali ka diya soro jenogonya la.

- Yali negenebara (sugune) cili bange senfe, o be se ka furake wa ?

- Negenebara cilen be se ka furake operason senfe. N'k'a kuntaala ka jan aw'a ka gelen fana

- Musoya nunkun be se ka geleya don jenogonya la cogodi, yali ale fana ka jan ani k'a kunbaya i n'a fo ceya wa ?

- Musoya nunkun ka dogo kosebe. O kanma a te se ka geleya don cogo si la jenogonya la. Ale yere be jenogonya diya don kosebe de.

- Kunnafoni dow b'a fo ko musoya nunkun be se ka peren n'a wullila cogo do la ?

- Ceya te se ka peren cogo min na jenogonya senfe musoya nunkun fana te se ka peren.

- Ni musoya da ye farako caman ke, yali a be se ka ceya bisi jenogonya senfe wa ?

- Ni musoya da farako caman kera, o bena ni a wolo rotijeni ye. O be se ka geleya don jenogonya la ani denwolo nataw fana.

- "Koloyidi" minnu be se ka musoya da lasoro, olu be se ka furakewa ?

- A kera a yoro o yoro, "koloyidi" ye bana ye min furake ka gelen.

- Yali an ka kan ka fen bo muso farikolo yoro do la wa ?

- Joyoro pereperelatigelen be muso farikolo yoro bee la. Ni ye do bo o la, o bena ni farikolo boneni y'o fenw joyoro la.

- Yali fura te tubabumusow bolo u be min k'u musoya nunkun na walasa k'a bali ka kunbaya ?

- Ayi Hali n'o be yen ne t'o don. Musoya nunkun ni musoya yoro tow bee be kunbaya ngon fe. K'a fo k'a be danmatemen kunbaya, o ye bisigili gansan ye.

- Yalimusobolokoli te ke yoro minnu na, fen be musoka adamadenya n'a ka denbaya an'a ka hese je yeno cew bolo wa ?

- Ayi Bolokolibaliya te danbe si tije muso ma. Cew be furu ke muso bolokolenw ni muso bolokobaliw bee fe. Muso bolokobali olu te muso bolokolenw jukoro musoyda fan si la.

- Bolokoli te toro suguya do ye musow kan wa ?

- Tije don, bolokoli ye toro ye musow kan ka masoro a b'u fan do tigeli de kan, kun te min tigeli la.

- Ka kuma mogoya kan, o ye tanako ye. O ro, an be se cogodi ka kunnafoni ninnu lase kungo konamusow ma ?

- Bolokoli ye kumabolo kerengerennen ye. A damine waati janya

fana b'a to kerengerenneya ka t'a fe. Walasa ka kuma a kan, o ka ke ni fereba ye walasa kunnafoni be mine mogow fe, an ka kan k'u lasoro ni kuma barikamaw ye.

- Muso jekuluw ye mun ni mun sigi sen kan o kadara konso ?

- Sariya kunda, foyi ma ke. Nka muso jekulu caman be k'u seko ke kunnafoni lajesenni na.

- Yali jamana were musow bee fana be boloko wa ?

- Ayi. Hali Mali yere konso musow bee bolokolen te. Hali ni bolokoli be ke Afriki jamana caman konso, siya dow be yen minnu t'a ke. Larabu jamana bee t'a ke. (Misira jamana konso, siriya tara k'a dabila). Sudan; Ecopi.

Nansara jamanaw konso, tungarankew siginfew de be bolokoli ke.

CE-TE MUSOTEYA

Wale in kono dunya yere kanma n be ale nefa ni kunnafoniw ye, n ye minnu soro ce-te muso-teya kan "jeune Afrique" kunnafoniseben ka 1987 san setanburukalo boko (40 n) kono. Ani n yere sera ka min soro a kan a kecogo kan Bamako dugu kono.

Nininkali

Ce-te muso-te ye mun ye ?

O ye i yere jigon kanuni ye. A be fo k'o be mogo lasoro funankeninya waati de la.

a) ce-te muso-te jigon

A be damine joona ka bi san 4 walima san 5 n. A be se ka labalan fana, ka na denmisenya ni funankeya waati ce. A kolosira k'o sihake la, cemaniw ni musomaniw ka tulon bee ye ce-te muso-te tulonw ye. Jigonnya diyaw dun be don u fe o tulonw de senfe.

O waati ce-te muso-te taamaseere te ko jugu ye o be don denmisenya yere kadara kono.

b) ce-te muso-te cemaniw da

Ale bena kamalenya waati kono. O waati dun ye adamaden ka dinenatige yelemabaw waati de ye. O waati de la mogo ka jigonnya taabolo be ye a ka dinenatige kono.

Yali bana de be ce-te muso te la wa ?

Ce-te muso-te te julajuguya ye awa bana fana te. Dinenatige taabolo do don jigonnya sira fe. Ce-te muso-te te mogo hakili tinenen fana ye.

c) Ce-te muso-te cogoya sabanan.

O be maakoroba ka ce-te muso-teya de kan. O de ye ce-te muso-te bee dangun ye : denmisenninya ta ani kamalenniya ta. Ce-te muso-tew be soro hali ce musotigiw la. A taamaseere b'u ka ceya la fana. Ce-te muso-tew be soro musow fana na.

Yali mogo ce-te muso-te de be wolo, walima a be k'a ye de ?

A bisigilen don ko mogo be ke ce-te muso-te ye de. A b'a cogoyaw soro ka bi a ka dinenatige waati folow ka soro o no foyi t'a hakili la. Ce te muso-te soroli mogo kulu bee kono o b'a to an k'a don ko kerengerennen ye min be se ka soro lawulinkanma ni balannasira bee fe.

Ce-te muso-te be se ka furake wa ?

Denmisenniya ta be se ka kunben. Nka maakorow ta keke ka gelen barisa cogo were t'o la ni musow danma kanuni te a cemanw fe ani cew danma kanuni a musomanw fe. Yali adamadenya n'a taasira be se ka layema nogoya la wa ?

DENMISENW BE SE KA LAFAMUYA JENOGONYA SIRAW KAN COGODI?

Kalansira bɛɛ bɛ kunnafonini ni lafaamuyali ani diɲɛnatigɛ taabolow lasabatili de laɲini. Jenogonya faamuya kalansen ka kan ka kɛ npogotigi ni cɛmisen bɛɛ de kunko gɛlɛn ye, u yɛrɛw ka adamadenya kɔnɔ ka ɲɛsin sigida ma.

Jenogonya faamuya kalansen bɛ se adamaden fan bɛɛ de ma : farikolo ; danbe ani hakili. Ani ale yɛrɛ ni mɔgo wɛrɛw cɛsiraw fo ka se a ni sigida cɛsiraw ma.

Denmisenw b'u ka hɔronya fɛ. An ka kan k'u ka danaya sɔrɔ lafaamuyaliw senfɛ, ka sɔrɔ u ma diyagoya. K'u demɛn k'u ka adamadenya negesiraw labɛn, olu ka ca u ka kan fana.

Denmisenw bɛ lasɔrɔ cogodi ?

Kumaɲogonya nɔgɔn, kuma bɛ bɛɛ bolo min kɔnɔ.

Walasa k'o kumaɲogonya jekuluw labaara :

- An yɛrɛ ka kan k'an miirinantaw labɛn jenogonya kan ;

- k'a don an ni jekulu min bɛna kuma ;

- ka jekuluba tila kulu misɛnniw ye, min kelen kelen bɛɛ kɔnɔmɔgo b'a ta sihakɛ kelentigi 5 fo 6 la.

- ka ɲininkali nɔgɔn 2 walima 3 k'u kun walasa k'a don u bɛ min don an'u tɛ min don jenogonya kan.

- ɲɛfoliw senfɛ, ka lafaamuya k'u ye u ka fɛn donbaliw kan.

K'u ka dɔonin dɔnta labanban jenogonya kan.

- K'u lamɛn ani ka u demɛn u yɛrɛw ka se k'u hakili jagabo walasa k'u fɛta fo.

- Fɛn minnu bɛ bɔ kumaɲogonya olu kɔnɔ, u b'o minɛ ni barika ye. Denmisenw danma tɛ jenogonya lafaamuyasiraw nafa sɔrɔbagaw ye. Bangebaaw fana ta b'a la.

ɲininkaliw jenogonya lafaamuya kalansiraw kunkan

Npogotigi taw

ɲɛɔa yɛlɛmani ani farikolo dugumaɲanfan bonyali ;

- sinw boli ;

- kɛɲɛsi boli ;

- Jenogonya sugow

- Ladaye

- Yɛrɛbaya

Cemisew taw

- jeɲogonya sugow
- kanhake yeɓmani ;
- jarabili mosoya tigi la ;
- keɲesi boli ;
- yeɓrela lawabo sufe

- *Bangebaaw jɔyɔɔ ye jumɛn ye ?*

- Bangebaa ye karamoɔgo de ye. A ka kan ka ɲogonfaamuyasira bo walasa ka kuma ɲogoya ani den selen ce ko ma. Ka kunnafoni jɛlen di ɲogoya la den ka farikolo yeɓema beɓ kan. U yiriwacogo n'u ka laɲini.

Ka fenw beɓ ɲefo a ye adamadenya kan...

Ni denw b'a don k'u be se k'u jigi semen an na, u lafaamuya ka di (mansaw). U b'an lamɛn aw'u b'an ka ladilikanw labatu.

An ka kan k'u gansisigi ni tiɲe foli y'u ye k'an yeɓe bila u nona, walasa ka se k'u faamuya koɓeɓe ani k'u ka ko ketaw faamuya.

- *Yali jeɲogonya kunnafoni dili den ma, o t'a bila yeɓetiɲe sira kan wa ani bangebaa kan soso ?*

- A bɛna lafaamuyali min soro Jeɲogonya kono, ka kan k'a to a ka se a yeɓe jogo koroncogo la. O lafaamuyali ka kan ka ke ni feɓeɓe ye min bɛna ni den ka hakili jagabo ye. Ni bangebaaw ye lafaamuyali ke nin siraw fe, siga t'a la, u be lamɛn denw fe waati nataw la.

- *Tuma dow la, an be denmisenw ye ka tulon ke u moɔgoya la. Mun b'o ke ?*

- A be fo o de ma ko : "masitiribason" (yeɓrela lawajibo). O ye diya ɲinini ye i yeɓe la. Den bolo, o kun te lawajibo ye, nka yeɓe negeda doɓon don. Foyi t'o la. waati latɛmenfen don den bolo.

- *Adamadenya lako walima hakiliko be yeɓe-lawajibo la wa ?*

- O si t'o la. Nk'a min bɛna ni lawajibo yeɓe ye, jonyeɓrela hakiliwaaro b'o la.

FURU

Hakili dayelen nininkaliw

1 ka furu ke, o koro?

2 Munna an be furu ke?

Ɗɛbila

Fofo, furu tun be ke cogodi?

Furu ye kafoli de ye ce ni muso fe, u fila bee dijenna n'a ye min kono k'u b'u ka dijennatige ke ngon fe,

- Fofo, furu tun be temengaw de ce ben ngonya kono. Balimasiraw de tun furu ngon ma. Du de tun b'o bee laben. Ce ka nidungo tun te nini muso fana ta tun te nini. Furusiri nafoto tun ye taamaseere gansan ye. Furu ngonw tun b'u ka adamadenya ke duba taasiraw fe.

- Sigida kow ni diine de tun be fuu kono taamasiraw ganatige. Muso tun madalen don tuma bee a ce ye. Furu ngonw tun ka ngonfe kuma fanba ye su ye, n'u fila doron tora. O waati, u tun be se k'u hakilinantaw falen kodow kan.

Cekorobaw ni korow tun be yen kelew dalasali kanma.

Mun de yelemana furu kono bi-bi in na?

Bi, furu kera min ka di ye ye. Densmisenw

ye re b'a fe k'u furu ngonw nini ka ben u ka dijennatige taabolo n'u ka baarabolo bolodalenw kan, fuur.

Ni bangebaaw y'uban ofuru ma, denmisenw b'a to u ta la, walima u b'u soso k'u ka furu ke. An ka bi tilew la, meri-la-furusiri hake be ka caya ka t'a fe. Muso lakananen don a josiraw kono sariya fe. A ka furu te se ka sa ten belen i n'a fo fofo.

Fen min ye furunafolo ye, o cayara. Denmusow kera feerefenw ye. O bena ni geleya caman y'a kan ani furuke cemisenw. Nafolo geleya sababbu la, cemisenw te se ka furu ke belen.

Musow ni ce w joyoro be ka labarika, taabolo kuraw be ka ye.

Du dow kono, ce ni muso be ngon hakilinta nini du kunkankow la. Muso ka horonya b'a bolo awa a ye re b'a ka kow jenabo ka soro ce ka geleya t'a kan. A kera cogo o cogo, a ka jonya dogoyara. Ce danmado be yen minnu b'u janto u musow n'u denw makonakow la. Yorodow la, yelemasira bee bena ni mankanw ye ce ni muso ce, nafolo ni lakoliso ani kunnafonisiraw ni dugubaw y'o yelemaw sababu ye. Mun de dun ka kan ka ke nin yelemaw koro? Ce ni muso ka kan ka ngon

hakilinanta jini yelama ninnu mincogo kan.

- ka ben kelen ma yelamaw kunkan

- ka walanwalanni jini u kelen-kelen bee ye.

Furu

Furu ye wale de ye min b'a to ce ni muso be kafogonyo, ka du kelen jo here ni bone bee latemenni kanma jagon fe.

Furu ye sugandili tigitigi de ye

- Yali sihake kanunen be furu la wa ?

- Npogotiginin ka furu sihake kanunen b'a t'a sihake 20 na ka se 25 ma. Cemiseni ta hake b'a ta sihake 25 la ka se 30 ma. Barisa o sihake de la u bee kogolen don aw'u be jayorofa fana koru don.

- Yali a ka ni ka jefogonyo ke ka kon furu je wa ?

- O dlonnen don u kelen kelen bee ka ladamucogo la. Ka masoro don o don, an be cemisenw ni npogotigiw ye jagon bolo ka soru furu t'u ce. Nka Mali jamana konu, mogo bee ka kan ka furuke. O siratege de la, a be jini demisenw fe, kerengerennanya la npogotigiw, u k'u yere mine ka be jefogonyo ma sanni u ka fuuru don ce walasa u n'u ce ka je. O nafa ka bon kosebe, ka masoro a be ke sababu ye ka npogotigi ka du danbe sankorota an'a yere ta. Nka, denmisenw caman te furu ke bi. Kuma be se ka k'o kan aw'a be bee yere sago la.

- Npogotiginin min dafalen be soru korogoso konu, o bena ni mun ye?

- A kera kunu ye o, a kera bi ye o, npogotiginin min dafalen mana soru (ka soru so) konu la, o bena n'a bangebaaw de ka kunkorota ye., kerengerennanya la, a ba ta.

Musoya dafalen soru furu la, o kera wale numandanko ye, sanga ni waati bee, npogotigi ka du fe, a buranw fe, hal'a donbaaw fe. Nka bi bi in na, muso dafalen soru furu la, o hake dogoya kojugu yere sababu la, a kuma te fo belen.

- Munna furunafoloko be fo ? A be mun jura ?

- Diine sira la, furunafolo ye taamaseere de ye. Buranw ka sorota hake dlonnen don furuke ka soru hake la.

Bi-bi in na, furunafolo ye d. 1000 ye, muso furulen korow ta (minnu furusara walim'u ce folo faatura) ani d. 2000, npogotigiw ta. Furuke ka du be ladiyalifen minnu di furumuso ka du ma, o fana hake dlonnen don soru hake la.

Duguba-konu-furuw be ka geleya ka t'a fe, ka d'a kan bee b'a jemada jagon ta ma. Ladasiraw te jate belen. N'a diyara ce ni muso ye, u be se k'u ka furu ke ka soru musaka ma k'u fe.

- Denmisen caman be sira furu keli la, munna ?

- O sababuw ka ca, awu bee ye mogo yere fekow ye. An be min kolosi bi, o de ye ko denmisenw ka baarantanya barika ka bon kosebe. Furu dun bena ni yere ta de ye musakako siratege la, furujagonw ka kan ka min matarafa. O bena ni geleya ye denmisenw kan.

- Meri-la-furusiri nafa ye mun ye?

- N'an y'an ka furusiri ke meri la, o b'an ka josiraw lakana sariya fe, furu konu.

- Ce te se k'a muso furusa ten, i n'a fo a be ke cogo min na korolen.

- Denmisenw fana b'u ka hakew soru

- Furu be ke sinsinda jelenw kan hakew ni ketaw siratege la.

*Sebenyoro oridinatori la: Jamana gafe sebenyoro
BP 20 43 Bamako (Mali)
Labugunbaga N.I.B. gafe labugunyoro
A labugunna Mali la*